

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Sociální geografie a regionální rozvoj

Mgr. Lenka Medová

**MIGRANTI V NEOPRÁVNĚNÉM POSTAVENÍ – ČESKO JAKO
CÍLOVÁ ZEMĚ**

**MIGRANTS IN IRREGULAR POSITION – CZECHIA: A COUNTRY
OF DESTINATION**

Disertační práce

Školitel: Doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce, ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

Součástí disertační práce je níže uvedených šest článků nebo kapitol v knize, na kterých jsem se autorsky podílela:

- 1) Čermáková, D., Lachmanová, L. (2008): Nelegální migrace a nelegální ekonomické aktivity migrantů z hlediska kontrolní činnosti kompetentních orgánů. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s. 91-101.
- 2) Drbohlav, D., Lachmanová, L. (2008a): Irregular Economic Activities in the Czech Republic: A Delphi Study about Adaptations in a Globalizing Economy. In: Dostál, P. (ed.): Evolution of Geographical Systems and Risk Processes in the Global Context. Karolinum, P3K Publishers, Praha, s. 129-156.
- 3) Lachmanová, L. (2008): Neoprávněné ekonomické aktivity migrantů pohledem pracovníků úřadů práce a živnostenských úřadů. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s.122-129.
- 4) Drbohlav, D., Medová, L.(2010): Czech Republic: Irregular Migration – “Old Wine in New Bottles”. In: Triandafyllidou, A. (ed.): Irregular Migration in Europe. Myths and Realities. Ashgate, Farnham, s. 71-92.
- 5) Medová, L.: (2011): Vrátit se či zůstat? Aspirace neoprávněně pracujících migrantů. Geografie, 116, č. 4, s. 462-470.
- 6) Medová, L., Drbohlav, D. (2013): Estimating the Size of the Irregular Migrant Population in Prague - an Alternative Approach. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 104, č. 1, s. 75-89.

V Praze dne

Mgr. Lenka Medová

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému školiteli panu Doc. RNDr. Dušanovi Drbohlavovi, CSc. za vedení této práce, ale především za to, že mě velmi záhy aktivně zapojil do výzkumu, ve kterém mi byl vždy inspirací i podporou. Velmi si vážím jeho důvěry v mé schopnosti, díky které jsem měla možnost s ním po několik let spolupracovat na řešení výzkumných úkolů. Jeho znalosti, schopnosti a charakter mi byly trvalou inspirací ve výzkumu.

V podobném duchu bych rovněž chtěla poděkovat svým kolegům z výzkumného centra GEOMIGRACE – zejména paní Doc. RNDr. Dagmaře Dzúrové, CSc., panu Doc. RNDr. Zdeňku Čermákovi, CSc., paní RNDr. Evě Janské, Ph.D a paní Mgr. Ditě Čermákové, Ph.D., se kterými jsem úzce spolupracovala na výzkumných aktivitách, které přispěly k napsání této práce. Děkuji jim za skvělou a lidsky nesmírně příjemnou spolupráci.

Děkuji také svým blízkým za jejich trvalou podporu po celou dobu mého studia.

Hlavní poděkování však náleží mému manželovi, který mi byl zásadní oporou a vytvořil mi skvělé zázemí k dokončení této práce.

V neposlední řadě děkuji za finanční podporu následujícím projektům:

- „Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském kontextu“ (č. 13057/05-DP1), financováno Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR
- „Clandestino: Counting the Uncountable“ (CIS8-044103), financováno 6. Rámcovým programem Evropské komise
- “Mediterranean and Eastern European Countries as New Targets for Immigration in the European Union (IDEA)” (CIS-CT-2006-044446), financováno 6. Rámcovým programem Evropské komise
- výzkumnému záměru geografické sekce Přírodovědecké fakulty UK v Praze „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ (MSM 0021620831), financováno Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Obsah

Abstrakt	5
Abstract.....	6
1. Úvod	7
1.1. Prolog	7
1.2. Struktura a cíle disertace.....	9
2. Teoreticko-metodologická diskuse tématu.....	12
2.1. Terminologická diskuse.....	12
2.2. Migrační teorie a neoprávněná migrace	16
2.3. Problematika výzkumu neoprávněné migrace a s ním spojené etické otázky.....	29
3. Shrnutí publikovaných textů.....	32
3.1. Čermáková, D., Lachmanová, L. (2008): Nelegální migrace a nelegální ekonomické aktivity migrantů z hlediska kontrolní činnosti kompetentních orgánů.	32
3.2. Drbohlav, D., Lachmanová, L. (2008): Irregular Economic Activities in the Czech Republic: A Delphi Study about Adaptations in a Globalizing Economy.	34
3.3. Lachmanová, L. (2008): Neoprávněné ekonomické aktivity migrantů pohledem pracovníků úřadů práce a živnostenských úřadů.	36
3.4. Drbohlav, D., Medová, L. (2010): Czech Republic: Irregular Migration – “Old Wine in New Bottles”.	38
3.5. Medová, L. (2011): Vrátit se či zůstat? Aspirace neoprávněně pracujících migrantů.	40
3.6. Medová, L., Drbohlav, D. (2013): Estimating the Size of the Irregular Migrant Population in Prague - an Alternative Approach.....	42
4. Závěr.....	45
5. Seznam použité literatury	51
6. Seznam publikovaných textů s prohlášením spoluautorů.....	65
7. Soubor publikovaných textů.....	66

Abstrakt

V souvislosti s rozpadem komunistického bloku zaznamenala Evropa v 90. letech minulého století nárůst neoprávněné migrace. Jen v EU je nyní odhadováno, že žije mezi 2 až 4 mil. migrantů v neoprávněném postavení, zejména zapojených do místních neformálních ekonomik. Kromě tradičních imigračních zemí západní Evropy jsou cílovými destinacemi také jihoevropské země a v posledních letech i některé post-komunistické země, zejména Česko.

Tato disertační práce se zaměřuje na fenomén neoprávněné migrace v Česku a studuje především neoprávněně pracující migranty v době před ekonomickou krizí. Vzhledem k doposud omezeným znalostem těchto migračních aspektů v české realitě přináší tato práce vstupní empirický materiál - představuje zejména hlavní formy a podmíněnosti neoprávněné migrace, strukturu, objem a strategie populace neoprávněně pracujících migrantů. Disertace se v terminologické rovině dále snaží přenést přes nastíněná omezení české odborné literatury a představit návrh vlastních terminologických označení studovaných procesů a jejich aktérů.

V neposlední řadě disertace aspiruje na obohacení teoreticko-metodologického rámce studia neoprávněné migrace – ať už širokou diskusí teoretických přístupů a jejich vztahu k neoprávněné migraci, tak zejména aplikací nových metod – tzv. Delfy metody a výzkumné techniky k odhadu počtu neoprávněně bydlících migrantů.

Předkládaná disertační práce je koncipována formou tzv. monotematického souboru publikací. Jejím empirickým jádrem je 6 vybraných publikací autorky, jež jsou přiblíženy ve třetí části disertace v podobě stručných přehledových statí a v nezkrácené podobě tvoří přílohovou část práce. Samotným výsledkům výzkumů předchází teoreticko-metodologická diskuse tématu. Poslední kapitola je věnovaná klíčovým závěrům disertační práce s přesahem do aplikační roviny.

Abstract

Since the beginning of the 1990s, Europe has been confronted with an increase of irregular migration in connexion to the collapse of the communist regimes. Today, it is estimated that there are from about 2 to 4 million irregular migrants living in the European Union. Most of them take part in local informal economies. Besides traditional immigration countries of Western Europe, the southern European countries have also become a destination region of irregular migration. Recently though, the same can be said about some post-communist European countries, namely Czechia.

The dissertation focuses on irregular migration in Czechia. More specifically, it deals with irregularly working migrants in the period preceding the global economic crisis. As there is insufficient level of knowledge of the phenomenon in Czechia, the dissertation delivers empirical material regarding forms and reasons of irregular migration and structure, volume and strategies of irregularly working migrants. These characteristics are framed within the European context. Moreover, from the terminological point of view, the dissertation tries to bypass the limitations of the Czech literature and presents own terminology of the given processes and their actors.

Finally, the dissertation aims to contribute to current theoretical and methodological debates of irregular migration - not only by a broad discussion of theoretical approaches and their relation to irregular migration but also by innovative application of methods. Specifically, the qualitative Delphi method was used and a new technique for estimating the size of an irregular migrant population was tested.

The dissertation takes form of a monothematic collection of publications. Six own or co-written publications of the author represent its core. They are summarised in Chapter Three and annexed in the full form. Following Chapter One, dedicated to introduction to the topic and the dissertation, Chapter Two represents a theoretical and methodological discussion of irregular migration. Finally, Chapter Four sums up the main conclusions of the dissertation and entails some proposals to migration policy.

1. Úvod

1.1. Prolog

Předkládaná disertační práce je výsledkem dlouhodobého studia problematiky migrantů, kteří žijí mezi námi, ale částečně ve stínu. Jejich stín není na první pohled viditelný (De Genova 2002; Alt 2005). Nepoznáte ho na ukrajinském zedníkovi, se kterým jezdíte každé brzké ráno do práce, ani na milé vietnamské prodavačce z večerky, nicméně u řady z nich je (všudy)přítomný. Je to stín, který primárně pramení z nastavení českých migračních a pracovních předpisů, ale sekundárně často i z vlastních rozhodnutí migrantů vydat se (zdánlivě) lehčí cestou - jinak než „se má“ (Ruhs, Anderson 2010; Düvell 2011). Ten stín bývá nejčastěji označován adjektivem nelegální – nelegální migrace, nelegální migranti, nelegální pracovníci.

Tato témata jsou alfou a omegou předkládané disertační práce. Nicméně považuji za nezbytné se vůči těmto označením ve zkratce vymezit, neboť to napomůže přehlednosti dalšího textu. Fenomén, který jsem studovala, tedy migrační proces, jenž je v rozporu s platnými nařízeními, a migranty, kteří pobývají a zejména pracují v rozporu s českou migrační a pracovní legislativou, bývá často (v odborné, institucionální i obecně společenské debatě) pojmenováván jako nelegální migrace a jeho účastníci jako nelegální migranti. Byť relativně vysoká veřejná srozumitelnost těchto termínů je zřejmá, na následujících stránkách budu dávat spíše přednost termínům neoprávněná migrace, migranti v neoprávněném postavení či neoprávněně pracující migranti, jimiž označuji procesy a aktéry, které anglofonní literatura elegantně charakterizuje jako *irregular*. Vycházím přitom z několika tezí (blíže viz kapitola 2.1), především pak z té, že žádný člověk, zejména v oblasti sociálně vědního výzkumu, není nelegální (Samers 2004a; Düvell 2008). Označení nelegální rovněž není významově neutrální, naopak má výrazné negativní zabarvení (Sciortino 2004). Používáním uvedených vlastních termínů se tak snažím předcházet i možné stigmatizaci migrantů.

Fenomén neoprávněné migrace se dnes v globálním měřítku týká kolem 20 - 30 mil. migrantů, z toho v Evropské unii mezi 2 až 4 mil. migrantů, v USA hovoří aktuální odhady o cca 12 mil. migrantů v neoprávněném postavení (Passel, Cohn 2008; Koser 2010; Vogel, Kovacheva, Prescott 2011). Evropa zaznamenala nárůst neoprávněné migrace v 90. letech minulého století v souvislosti s tzv. uprchlickou krizí (Düvell 2008). Mezi

evropskými státy patří k hlavním cílovým zemím tradičně Francie, Velká Británie a Německo, nověji také Španělsko, Itálie či Řecko. Na strukturu migrantů v neoprávněném postavení dle zemí původu mají vliv především aspekty regionálního sousedství (země Maghrebu, východní Evropy), koloniálních vazeb a migračních systémů založených jak během hospodářského růstu po 2. světové válce (Turecko), tak i nověji v 90. letech v souvislosti s transformací jihoevropských, ale i středoevropských zemí (Albánie, Ukrajina). Přitažlivost evropských ekonomických center je nadto globálním „pull“ faktorem pracovní síly z celého světa. Výsledkem je heterogenní struktura populace migrantů v neoprávněném postavení a s ní související i heterogenita jejich migračních strategií (Düvell 2006b; Cvajner, Sciortino 2009; Jandl a kol. 2009; Bloch, Chimienti 2011).

Část neoprávněné migrace je zejména od 90. let v souvislosti se změnami v migrační legislativě úzce spojena s azylovou problematikou (Koser 1998; Black 2003), nicméně ústředním fenoménem je zapojení migrantů v neoprávněném postavení do (neformálních) pracovních trhů, zejména do nízkopříjmových odvětví náročných na pracovní sílu - zemědělství, stavebnictví, potravinářský či textilní průmysl, v posledních letech též roste význam služeb – práce v hotelech, restauracích a v domácnostech (Bade 2004; Düvell 2006b). Hlavním mechanismem formace evropské populace migrantů v neoprávněném postavení je překročení platnosti udělených (turistických) víz a vykonávání ekonomických aktivit bez povolení, v menší míře pak dochází přímo k nelegálnímu vstupu přes hranice a část populace do neoprávněného postavení dostává skrze zamítnutí žádosti o udělení azylu (Düvell 2006c; Leerkes, Engbersen, van San 2007; Triandafyllidou 2010a).

Mezi hlavní současné trendy v procesu neoprávněné migrace v Evropě lze zařadit diverzifikaci forem i cílových a zdrojových zemí této migrace (Triandafyllidou 2010a; Bloch, Chimienti 2011). S tím souvisí i smazávání jasných dělících linií mezi migrací legální a neoprávněnou, resp. existence silící skupiny legálně pobývajících a neoprávněně pracujících migrantů (i v kontextu rozšiřování EU) (Jandl a kol. 2009; Ruhs, Anderson 2010). Propojení neoprávněné migrace s bezpečnostní problematikou (tzv. sekuritizace) rovněž vede ke zvýšení migračních restrikcí v rámci Evropské unie pro vstup cizinců (posílení vnějších schengenských hranic, komunitarizace příjmové politiky žadatelů o azyl, zavedení odpovědnosti leteckých přepravců za osoby s nedostatečnými doklady ke vstupu apod.), posílení vnitřní kontroly (zejména pracovních trhů - např. díky tzv. sankční

směrnici¹), vylučování migrantů v neoprávněném postavení ze sociálních systémů a jejich kriminalizaci (Düvell 2006b; Broeders, Engbersen 2007; Bloch, Chimienti 2011; Leerkes, Engbersen, van der Leun 2012).

Na pozadí těchto charakteristik a vývoje je i Česko již od začátku 90. let konfrontováno s fenoménem neoprávněné migrace (Kroupa a kol. 1997). Tato disertační práce proto analyzuje fenomén neoprávněné migrace v Česku a zejména se zaměřuje na neoprávněně pracující migranty v době před ekonomickou krizí, jež postihla Česko v průběhu roku 2008.² Neoprávněná migrace patří v Česku k tématům, která jsou stále velmi málo studována a poznána (Drbohlav, Medová 2010), chybí i základní empirický výzkum samotných migrantů (s výjimkou Intermundia 2005; Drbohlav 2008a; Nekorjak 2009; částečně také Pechová 2007; Kubát 2012). Práce tak přináší nejen vstupní empirický materiál včetně studia různých aktérů neoprávněné migrace, jenž je rámován do evropského kontextu, ale snaží se i o jeho teoreticko-metodologické uchopení.

1.2. Struktura a cíle disertace

Předkládaná disertační práce je koncipována formou tzv. monotematického souboru publikací vzhledem k širšímu záběru tématu. Jejím empirickým jádrem je šest vybraných publikací autorky, jež jsou přiblíženy ve třetí části této disertace v podobě stručných přehledových statí a v nezkrácené podobě tvoří přílohovou část práce (viz šestý a sedmý oddíl disertace). Samotným výsledkům výzkumů však předchází druhá kapitola disertace, jež představuje teoreticko-metodologickou diskusi tématu. Čtvrtá kapitola je věnovaná zejména klíčovému závěru disertační práce.

V rámci disertační práce bylo vytyčeno několik cílů:

1) Vzhledem k omezenému rozsahu poznatků vztahujících se k migrantům v neoprávněném postavení v Česku je jedním z cílů disertace přinést nový empirický materiál k tomuto fenoménu a položit základ pro další výzkum - zejména představit hlavní

¹ Směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2009/52/ES

² Vazba neoprávněné migrace na ekonomické cykly je obecně daleko volnější než v případě „legální“ migrace. Prozatím nebyl identifikován jasný trend reakce neoprávněné migrace na krizi. Spíše se lze domnívat, že došlo k utlumení nelegálních migračních toků, avšak v objemu neoprávněně pobývajících migrantů a v charakteru jejich ekonomických aktivit (i v Česku) nedošlo k zásadním změnám. Naopak některé studie naznačují, že v důsledku nejistoty a migračních restrikcí vyvolaných krizí se snížila návratovost migrantů, což může naznačovat jejich přesunutí do neformální ekonomiky (Aleksynska 2010; Green, Winters 2010; Kraler, Rogoz 2011; Wright, Black 2011). Vliv recese na „legální“ migraci v Česku se projevil poklesem migračního přílivu a zaměstnanosti cizinců ze třetích zemí (mimo EU), nicméně z hlediska počtu pobývajících cizinců k jejich markantnímu poklesu nedošlo (Drbohlav a kol. 2010; Horáková 2011). Vliv krize v českém prostředí byl spíše v transformaci ekonomických činností migrantů z „legálního“ zaměstnání na živnostenské podnikání a/či přesunutí do neformální ekonomiky.

formy a podmíněnosti neoprávněné migrace a strukturu, objem a strategie populace neoprávněně pracujících migrantů.

2) Česko se v 90. letech po dlouhodobém přerušení „přirozeného“ migračního vývoje za komunismu velmi rychle transformovalo ze země vysílající migranty na zemi tranzitní a poté i imigrační – v roce 2007 mělo z hlediska legální migrace dokonce 4. nejvyšší migrační saldo z 27 zemí EU (Drbohlav a kol. 2010). Účelem práce je prokázat roli Česka také jako cílové země neoprávněné migrace, zejména neoprávněně pracujících migrantů (narozdíl od Maroukis, Iglicka, Gmaj 2011).

3) Na druhou stranu však tvrdíme, že neoprávněná migrace, ani její projevy nepředstavují specifický český fenomén, naopak se jedná o globální proces (Düvell 2006b; Bloch, Chimienti 2011), v němž se řada rysů známých z tradičních imigračních zemí zejména západní Evropy replikuje v českém prostředí.

4) Cílem práce je také kriticky přistoupit k prolínání „fenoménu“ nelegální migrace s „problémem“ nelegální migrace (viz Anderson, Ruhs 2010) zejména v oblasti terminologie, vnímání procesu či datových zdrojů. Disertace se v terminologické rovině snaží přenést přes nastíněná omezení české odborné literatury a přinést návrh vlastních terminologických označení studovaných procesů a jejich aktérů.

5) V neposlední řadě pak disertace aspiruje na obohacení teoreticko-metodologického rámce studia neoprávněné migrace – ať už diskusí teoretických přístupů a jejich vztahu k neoprávněné migraci, tak zejména aplikací nových metod – tzv. Delfy metody (Drbohlav, Lachmanová 2008a) a výzkumné techniky k odhadu počtu neoprávněně bydlících migrantů (Medová, Drbohlav 2013).

Předkládaná disertační práce vychází z několika výzkumných projektů, na nichž se autorka podílela jako členka Geografického migračního centra (GEOMIGRACE) při katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Projekty byly vždy realizovány týmově a ke studovanému tématu vydali cenné příspěvky i ostatní kolegové z centra (zejména editovaná monografie Drbohlav 2008a; Drbohlav, Janská 2009 či Čermáková, Nekorjak 2009). Klíčový výzkum proběhl v rámci projektu „Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském kontextu“ financovaném Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR (výstupem autorky jsou např. Čermáková, Lachmanová 2008; Drbohlav, Lachmanová 2008a; Drbohlav, Lachmanová 2008b; Lachmanová 2008; Drbohlav a kol. 2009; Medová 2011). Navazující aktivitou byla reprezentace Česka v mezinárodním projektu

„Clandestino: Counting the Uncountable“ (viz Drbohlav, Lachmanová 2008c; Drbohlav, Medová 2010). Téma rozsahu neoprávněné migrace v českém prostředí bylo zkoumáno také v rámci mezinárodního projektu “Mediterranean and Eastern European countries as new targets for immigration in the European Union (IDEA)” (viz Drbohlav a kol. 2010 či Medová, Drbohlav 2013). V neposlední řadě poskytoval autorce odborné zázemí výzkumný záměr geografické sekce Přírodovědecké fakulty UK v Praze „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ (např. Medová 2011; Medová, Drbohlav 2013).

2. Teoreticko-metodologická diskuse tématu

2.1. Terminologická diskuse

Tato disertační práce patří mezi zástupce tzv. migračních studií. Na příkladu Česka studuje tu část migračního fenoménu, která je zejména kvantitativními přístupy poměrně obtížně zkoumatelná (Chiswick 1988; Düvell 2008; Jandl 2008; Koser 2010), a věnuje se migračnímu procesu, který je v rozporu s platnými legislativními nařízeními, jeho aktérům a jejich ekonomickým aktivitám – tj. migrantům, kteří vstoupili, pobývají a/či pracují v rozporu s pobytovou a pracovní legislativou.

K obtížnosti zkoumání tohoto fenoménu vyvěrající z jeho „skrytého“ charakteru a heterogenity jeho projevů (De Genova 2002) přispívá i současná definiční a terminologická pluralita. V odborné literatuře (a též v diskursu institucí – např. Commission 2009; pravidelné roční Zprávy o situaci v oblasti migrace na území České republiky publikované Ministerstvem vnitra ČR) bývá často tento fenomén označována jako nelegální migrace (*illegal migration*) a jeho účastníci jako nelegální migranti (*illegal migrants*) (Portes 1978; Bade 2004; Heckmann 2004; Alt 2005; Baldwin-Edwards 2008). Zejména v posledních letech však migrační studie pracují také s termíny *irregular* (Jordan, Düvell 2002; de Tapia 2003; Engbersen, van San, Leerkes 2006; Kaizen, Nonneman 2007; Triandafyllidou 2010b), *clandestine* (Delaunay, Tapinos 1998; Düvell 2008), *undocumented* (Burgers 1998; Massey, Capoferro 2004; Grzymala-Kazłowska 2005), *unauthorized* (Espenshade 1995; Bean a kol. 2001). Vytváří se tak nepřehledná pluralita, kdy použití termínů není ustálené a jejich definice jsou vágní či často zcela chybějící. Existuje zde sice jakási obecná premisa, že tyto termíny popisují stejný fenomén (Düvell 2008; Jandl 2008; Baldwin-Edwards, Kraler 2009), avšak ve výzkumné realitě jsou často pod stejnými termíny chápány různé procesy a různé studované populace.³ Výsledkem je, obrazně řečeno, terminologický Babylón.

Ostatně samo dichotomické vnímání migračního procesu ve smyslu legální vs. nelegální je značně redukcionalistické, neboť v realitě nejdou tyto procesy lehce oddělit a „nelegalita“ je v čase proměnlivým statusem, nikoliv pevnou veličinou (Düvell 2006c; Anderson, Ruhs 2010). Navíc samotná „nelegální migrace“ má mnoho podob plynoucích

³ Pro dokreslení zmiňme, že migranti zapojení do *irregular migration* jsou v pojetí van Meeteren, Engbersen, van San (2009) ti, kteří nemají pobytové oprávnění; v Jandlově studii (2007) jsou takto označovány osoby, jež nelegálně překročily hranice; Triandafyllidou (2010a) používá toto označení v širokém smyslu pro migranty, kteří někdy během své migrační zkušenosti překročili pravidla migrační legislativy.

z kombinace různých aspektů vstupu, pobytu a práce migranta. Jednu z nejklassičtějších taxonomií „nelegality“, tj. různých vzájemných kombinací (ne)legálního vstupu, pobytu a práce migrantů, uvádí Tapinos (1999). Pokus o překonání dichotomie pak přináší Ruhs a Anderson (2010) s konceptem *semi-compliance* (částečné vyhovění podmínkám), postihujícím především situace legálnosti pobytu, avšak zaměstnáním v rozporu s pracovní legislativou.

Na druhou stranu však (ne)legalita v migraci vytváří pro její aktéry rozdíl, který, pomineme-li zřejmý bezpečnostní a politicko-ekonomický rozměr akcentovaný zejména z pohledu států (viz např. Düvell 2006b), ovlivňuje především životní situace samotných migrantů (jejich příjem, životní podmínky, strategie chování, přístup k právům, možnosti vyhoštění, míru stresu – Engbersen 1999; Rivera-Batiz 1999; Düvell, Jordan 2006; Psimmenos, Kassimati 2006; van der Leun, Kloosterman 2006; Gleeson, Gonzales 2012; Leerkes, Engbersen, van der Leun 2012) a opravňuje nás tak k jistému oddělování obou složek migrace při výzkumu.

V používání výše uvedené palety termínů lze vysledovat jisté preference – ať již z hlediska času, regionu či příslušnosti k zájmové skupině. Cílené označování skupiny migrantů stojících „mimo zákon“ je spojeno se zaváděním a zejména prováděním migračního zákonodárství, tedy s meziválečným obdobím (Düvell 2006b). Nicméně samotný termín *illegal migration* se do širšího povědomí dostal až na přelomu 80. a 90. let, jednak v souvislosti s hospodářskou recesí konce 70. let, jež dala v „kapitalistické“ Evropě impuls rozvoji migračních restrikcí, jednak s kolapsem bipolárního geopolitického uspořádání Evropy, jenž vyvolal příliv „uprchlíků“ z post-sovětského bloku (Düvell 2006b). Od té doby také dochází k významnému navázání diskursu nelegální/neoprávněné migrace s problematikou bezpečnostní (tzv. sekuritizace) (Samers 2004a; Düvell 2006b) – zejména v diskursu státních úřadů je nelegální migrace prezentována jako socio-ekonomická hrozba přijímající společnosti, v posledních letech též jako hrozba pro veřejný pořádek, a boj s ní se stává prioritou mnoha vlád i celé EU (Castles 2004b; Düvell 2008; Kraler, Rogoz 2011; Vollmer 2011; Leerkes, Engbersen, van der Leun 2012).

Z terminologického hlediska je pak v posledních letech zřejmý ústup od používání sousloví *illegal migration/migrant* a jeho postupné nahrazování výše uvedenými opisnými termíny (Düvell 2008). Hlavními argumenty odklonu od označení *illegal migration/migrant* ve vědeckém jazyku je výrazné ovlivnění jeho používání politickým diskursem vládních institucí a jeho negativní až kriminalizující významové zabarvení (Koser 1998; Black 2003). Do hry vstupují také lidskoprávní ohledy (např. Cohen 2003)

poukazující na fakt, že žádný člověk není nelegální (Sciortino 2004; Migrant Rights Center 2007). Podobný obrat lze sledovat i v diskursu některých institucí např. OECD a jeho každoročních monitorovacích zprávách o migraci (tzv. SOPEMI report) či Evropské komise (Düvell 2006b; Kraler, Rogoz 2011; dílčí studie v rámci European Migration Network).

Regionální specifika v označování migrační populace „mimo zákon“ mají své kořeny v národních tradicích, migračních režimech/politikách a souvisí též s mírou kriminalizace těchto procesů v legislativě jednotlivých států. Americká literatura tak tradičně pracuje spíše s termíny *unauthorized* či *undocumented*, zatímco v německých studiích se setkáváme s označením *illegal*. Unifikující vliv napříč národními specifiky však mají v definování problematiky neoprávněné migrace a způsobů její eliminace nadnárodní instituce, zejména OECD, IOM či EU (Düvell 2008).

Používání různých termínů také může odrážet lišící se zájmovou pozici autorů. Zatímco akademici často používají neutrální označení *irregular* či *unauthorized migrants*, jimiž indikují svou nezávislost a zároveň rámuji neoprávněnou migraci jako proces/fenomén, státy a anti-imigrační část médií zas pracují s významově zabarveným termínem *illegal* a prezentují neoprávněnou migraci jako problém. Konečně neziskový sektor má také tendenci rámovat neoprávněnou migraci jako problém, avšak skrze označení *undocumented migrants* poukazují spíše na ty problematické aspekty, jež se váží k samotným migrantům – tedy na vykořisťování, eliminaci práv apod. (často vedoucí až k tzv. viktimizaci migrantů)(De Genova 2002; Düvell 2008; Anderson, Ruhs 2010).

K terminologické pestrosti také přispívají různé národní variace a překlady těchto anglofonních termínů⁴ (de Tapia 2003). Česká post-komunistická⁵ migrační literatura částečně kopíruje výše nastíněné trendy, byť její rozsah ve vztahu k neoprávněné migraci je nedostatečný – téma je v Česku stále velmi málo studováno (Medová 2011). Dominantním označením problematiky migrantů „mimo zákon“ používaným ve vědeckých pracích a materiálech státní správy (zejména pravidelné roční zprávy o migraci Ministerstva vnitra ČR) je sousloví nelegální migrace/migrant/práce/zaměstnávání (např. Scheinost 1995; Kroupa a kol. 1997; Horáková a kol. 2001; Drbohlav 2003; Horáková, Kux 2003; Černík a kol. 2005; Krahulík 2006). Teprve v posledních letech se začínají

⁴ Např. ve francouzské literatuře se vžil termín „sans-papiers“ (Siméant 1998).

⁵ Migrační situace v komunistickém Československu byla specifická, uměle potlačující přirozené migrační tendence. Procesy neoprávněné migrace probíhaly v podstatě pouze směrem „vně“ – tzv. opuštění republiky (Drbohlav a kol. 2010).

prosazovat alternativní, hodnotově neutrálnější, byť poněkud uměle působící termíny – „neregulární migrace/migranti/aktivity“ (Hofírek, Nekorjak 2007; Nekorjak 2007; Rakoczyová, Trbola 2010; též National Contact Point 2012); „migranti bez oprávnění k pobytu“ (HUMA Network 2010); ve vztahu k ekonomickým aktivitám migrantů zas např. adjektiva „neoprávněné“ či „kvazi-legální“ (Drbohlav 2008a; Medová 2011). Česká literatura tak trpí neduhy zahraničních studií – pluralitou označení pro fenomény, které jsou nedostatečně definované, s dominancí původně politických termínů („nelegální“) přenesených do výzkumné terminologie.

Uvedená úskalí se snaží tato práce překlenout návrhem vlastních termínů, ke kterým autorka dospěla v průběhu studia fenoménu⁶. Hodnotící a příliš tvrdě vymezující kolokace „nelegální migrant“ je proto opouštěna, zejména s ohledem na to, že „nelegalita“ u migrujících osob není jejich inherentní charakteristikou, ale sociálním konstruktem vycházejícím z legislativního nastavení (Black 2003; Düvell 2008). Hranice mezi „legalitou“ a „nelegalitou“ je velmi tenká a v čase proměnlivá, a i proto se zdá, že je na místě používat měkčí označení (Kraler, Reichel 2011), k čemuž lze vyjít z Drbohlavovy (2008) terminologie použité pro označení ekonomických aktivit a dále ji rozšířit. Výsledným návrhem je označení „neoprávněná migrace“. Ve vztahu k migrujícím osobám pak namísto adjektiva, které by umístěním před podstatné jméno odkazovalo na vlastnost osoby, je použito přívlastku neshodného, odkazujícího na situaci, ve které se migrant nachází – tedy „migrant v neoprávněném postavení“. V neposlední řadě jsou migranti, kteří vykonávají ekonomické aktivity v rozporu s pracovně-migrační legislativou, označováni jako „neoprávněně pracující“. Ani tato označení nejsou, především z jazykovo-významového pohledu, dokonalá, ale snaží se alespoň eliminovat nejkřiklavější slabiny české odborné terminologie vážící se ke studovanému procesu.

K terminologickým aspektům neoprávněné migrace se váže také problematika definic příbuzných termínů - obchodu s lidmi (*human trafficking/trafficking in human beings*) a pašování/převaděčství osob (*human smuggling*). Ty jsou totiž s procesem neoprávněné migrace nejen spojeny, ale někdy i nepřesně směřovány⁷ (Kraler a kol. 2011). Jisté terminologické ukotvení obou procesů přinesla jejich definice v tzv. palermských protokolech k Úmluvě OSN proti nadnárodnímu organizovanému zločinu, přijatých v roce

⁶ V raných příspěvcích autorky není ještě tento obrat reflektován a jsou přejímána obvyklá označení, i vzhledem k práci s institucionálními daty a aktéry.

⁷ Podobně nepřesně bývá někdy zaměňována problematika uprchlictví s neoprávněnou migrací. Jedná se o úzce provázaná témata - zejména od 90. let, kdy pro požádání o azyl v Evropě je často nutné nelegálně překročit hranice - avšak zdaleka ne synonyma (Koser 1998; Black 2003).

2000. V odborné literatuře je dnes proces převaděčství chápán jako časově ohraničená služba zprostředkování nelegálního vstupu migranta na území za úplaty a se souhlasem a většinou i z iniciativy migranta (Bilger, Hofmann, Jandl 2006; Heckmann 2007; van Liempt 2007). Může to tedy být jeden z aspektů neoprávněné migrace (tj. nelegální překonání hranice), ale nelze je zaměňovat. Převaděčství je zároveň sociálním jevem významově podstatně užším než obchod s lidmi. Obchod s lidmi je složitým procesem zahrnujícím nábor, přepravu i následné zaměstnání osob za nevýhodných podmínek, za použití násilí, nátlaku, donucení či uvedení v omyl (Bilger, Hofmann, Jandl 2006), přičemž dané osoby mohou být pašovány/převáděny, ale stejně tak mohou přicestovat organizovaným legálním způsobem či se celý proces může odehrávat vnitrostátně (Salt, Stein 1997). Proces obchodu s lidmi byl zpočátku vázán na oblast práce v sexuálním průmyslu (popis vývoje definice viz např. Salt, Stein 1997; Salt 2000), postupně se však ukázalo, že se jedná o umělou redukci, a diskurs byl rozšířen – obchodované osoby mohou být zaměstnány v různých sektorech (van den Anker 2008). V případě Česka jsou aspekty obchodu s lidmi spojovány zejména s některými případy migrantů zapojených do tzv. klientského systému v rámci ukrajinské migrace (více např. Černík a kol. 2005; Intermundia 2005; Nekorjak 2009), ale přítomnost prvků obchodu s lidmi byla zaznamenána také např. mezi vietnamskými migranty (Pechová 2007).

2.2. Migrační teorie a neoprávněná migrace

Teoretické uchopení procesu migrace je nedostatečné, rozdrobené mezi dílčí ekonomické, sociologické, politologické či psychologické koncepty zaměřující se spíše na určité části migračního procesu, ovšem abstenující od vysvětlení migrace jako celku (Massey a kol. 1993; Arango 2000; Castles 2010). Je to způsobeno velkou diverzitou projevů, širokou podmíněností s dominancí vnějších determinujících faktorů (ekonomického, sociálního, politického a kulturního kontextu), ale i nutností skutečného interdisciplinárního přístupu či stále nedostatečné kumulativní znalosti procesu (Drbohlav, Uherek 2007; Castles 2010). Migrační studia zároveň zůstávají stále stranou hlavních obecných proudů sociálních věd (Castles 2010; Van Hear 2010).

Teoretické studium samotné neoprávněné migrace je jak z hlediska jejich determinant, tak i dílčích procesů, nedostatečné (Drbohlav 2008b; Kraler a kol. 2011). Absence konceptuálního rámování neoprávněné migrace částečně plyne z toho, že neoprávněná migrace není přirozeně odlišným fenoménem od legální migrace. Naopak

jejich vzájemná podobnost a provázanost je nepochybná (Düvell 2006c; Leerkes, Engbersen, van San 2007; Düvell 2008; Vogel, Cyrus 2008; Anderson, Ruhs 2010). Je to de facto stejný proces, který je však druhotně transformován sociální, politickou a legislativní realitou cílových zemí (Portes 1978; Black 2003; Düvell 2008). Uplatnitelnost standardních migračních teoretických konceptů, které i částečně vznikaly z empirie neoprávněné migrace (zejména severoamerické koncepty), je tak na místě. Přesto však je teoretická rovina procesu neoprávněné migrace nedostatečně rozvíjena, v literatuře se vyskytuje jen zřídka, což může souviset i s omezenými možnostmi teoretického testování, resp. sběru dat v prostředí neoprávněné migrace (viz kapitola 2.3; Cornelius 1982; Jandl 2008; Koser 2010).

„Nelegalita“ však současně představuje i částečně odlišný kontext pro migraci a migranty (viz kapitola 2.1), a vyvolává tak i některé specifické konceptuální otázky po příčinách a fungování těchto procesů. Vycházíme-li z premisy aktivního zapojení neoprávněných migrantů (tj. zejména vědomé zvolení si neoprávněné migrační strategie), pak se kromě tradiční otázky migračního výzkumu („proč někteří migrují, zatímco jiní zůstávají?“ – Castles 2010) nabízí i její transformace, a sice „proč někteří migrují neoprávněně, zatímco jiní nikoliv?“. Dlužno podotknout, že obě *interrogatia* zůstávají prozatím bez jasné odpovědi.

Níže následuje přehled hlavních migračních teorií, či spíše konceptů vysvětlujících příčiny migrace a její trvání⁸, přičemž se zaměřujeme na jejich vazby a odkazy na neoprávněnou migraci a neoprávněně pracující migranty. Pro detailnější rozpracování migračních konceptů pak odkazujeme zejména na práce Massey a kol. (1993), Massey a kol. (1998), Arango (2000), Castles (2010) či Brettell, Hollifield (2000), Hagen-Zanker (2011), v českých pracích zejména Drbohlav, Uherek (2007) či Baršová, Barša (2005).

Jedním z nejstarších migračních konceptů, pomineme-li Ravensteinovy charakteristiky migrace, je Leeův (1966) zobecňující mikro **model „push“ (záporných) a „pull“ (kladných)** faktorů ve zdrojové i cílové zemi, které ovlivňují rozhodování o migraci. Migrant tedy srovnává klady a zápory obou destinací a zároveň bere do úvahy tzv. mezilehlé překážky (např. geografická vzdálenost, migrační restriktce), které musí být

⁸ Dalším tradičním typem migračních teorií jsou koncepty zaměřující se na procesy začlenění migrantů do společností cílových zemí (integrace/adaptace migrantů) (Castles 2010). Tyto koncepty tématicky přesahují rámec této práce a nebudou zde diskutovány – k jejich studiu odkazují např. na práce Portes, Zhou 1993; Alba, Nee 1997; DeWind, Kasinitz 1997 aj.).

překonány, aby se migrační pohyb realizoval. Každý jedinec vyhodnocuje situaci jinak (zde Lee upozorňuje na tzv. osobní faktory – např. inteligence, fáze životního cyklu) a jinak vnímá závažnost překážek, přičemž nelze předpokládat racionalitu aktérů. Později byly tyto předpoklady rozšířeny do podoby makro-gravitačního modelu, konceptualizujícího migraci mezi dvěma místy jako výslednici negativních (push) faktorů místa původu a pozitivních (pull) faktorů cílové destinace, sníženou o efekt vzdálenosti (Dorigo, Tobler 1983).

Tyto modely jsou spíše konceptualizací faktorů ovlivňujících migraci, nikoliv vysvětlením skutečné kauzality. Leeův koncept však umožňuje konceptualizaci faktorů specificky významných pro neoprávněnou migraci - např. nedostupnost legálních forem migrace v podobě mezilehlých překážek či individuální, iracionální vnímání příležitostí a rizik.

Pravděpodobně nejvlivnější migrační „teorie“ vychází z **neoklasických ekonomických konceptů** maximalizace zisku, vědomého výběru, očekávaných zisků či mzdových rozdílů a vysvětluje migraci na makro-úrovni jako strukturální proces plynoucí z nerovnoměrného rozmístění produkčních faktorů (práce a kapitálu) (Harris, Todaro 1970). Její příčinou jsou rozdílné mzdy mezi územími. Ekonomická migrace, především nekvalifikovaných pracovníků, tak směřuje z oblastí s přebytkem pracovních sil a nízkých mezd do oblastí, kde je dostatek kapitálu, avšak nedostatek pracovní síly, což udržuje vysokou mzdovou úroveň (Arango 2000). V opačném směru pak dochází k přesunu kapitálu (investic a lidského kapitálu v podobě vysoce kvalifikovaných pracovníků) (Massey a kol. 1993).

Strukturální rozdíly mezi zdrojovými a cílovými zeměmi jsou vnímány a vyhodnocovány jednotlivci (racionálními aktéry) usilujícími o zvýšení svého blahobytu (resp. svého lidského kapitálu – tzv. *human capital model*) (Arango 2000). Na mikro-úrovni tedy jednotlivci srovnávají zisky a náklady migrace a pokud předpokládané zisky převáží, dojde k migraci. Hlavními proměnnými, které potenciální migrant zvažuje, jsou, dle klasiků této teorie (Sjaastad 1962; Todaro 1969), pravděpodobnost zajistit si zaměstnání, výše výdělku a náklady přestěhování (např. psychologické).

Právě Todarův neoklasický model (1969) byl dále speciálně transformován i pro kontext „nelegální migrace“, resp. byl vytvořen interpretační rámec pro rozhodnutí jedinců migrovat nelegálně, pokud je možnost legální migrace omezená (Todaro, Maruszko 1987). Jedinec uvažující o neoprávněné migraci tak kromě pravděpodobnosti zajištění zaměstnání,

výše výdělku a nákladů přestěhování uvažuje také o pravděpodobnosti, že bude zadržen a deportován - Entorf (2000) k tomu později přidal ještě faktor přísnosti sankcí. Jedinec do své rozvahy rovněž zahrnuje „daň z nelegality“, resp. očekává, že mu budou zaměstnavatelem vypláceny nižší mzdy, než je na trhu cílové země běžné. Autoři modelu dále na základě americko-mexického kontextu argumentují, že zvýšení sankcí proti zaměstnavatelům neoprávněně pracujících migrantů, ani zvýšení ostrahy hranic neovlivní rozhodovací proces jednotlivců natolik, aby došlo k výraznému snížení neoprávněné migrace (Todaro, Maruszko 1987).

Tento koncept však je již překonán. Obecné neoklasické migrační teorii byly vytýkány např. nevysvětlení selektivity migrace, fixace na maximalizaci zisku a racionalitu jedince, absence politických podmínek migrace či homogenizující efekt migrace na rozložení ekonomických rozdílů. V prostředí současné neoprávněné migrace, kde informace jsou z podstaty ještě obtížněji dostupné než u legálních migračních pohybů, je dále velmi těžké akceptovat také předpoklad vysoké informovanosti a racionálního zvažování jedince činícího rozhodnutí o migraci (viz např. vliv spontaneity v rozhodování migrantů - Hondagneu-Sotelo 1994). Rovněž obtížně aplikovatelné je dominantní zaměření konceptu na ekonomické faktory a pomnutí vlivu sociálních či informačních sítí, institucí a osobnostních charakteristik jedince (Espenshade 1995; Arango 2000; Alt 2005; Düvell 2008). Ze strukturálního pohledu však lze přiznat neoklasickému konceptu jistou relevanci, neboť většina migrantů v neoprávněném postavení v Česku pochází ze zemí s nižší úrovní mezd a relativním přebytkem pracovní síly (post-sovětské státy, Vietnam) (Drbohlav, Lachmanová 2008a).

Koncept **nové ekonomie pracovní migrace** (např. Taylor 1987; Stark, Taylor 1989) vychází z neoklasických konceptů, ale rozšiřuje pole zkoumání z jedince na rodinu či domácnost, které kolektivně rozhodují o migraci svých členů. Koncept je zaměřen na pracovní migraci a byl přímo vystaven na empirických zkušenostech mexické neoprávněné migrace do USA. Hlavním motivem pak není maximalizace zisku, ale minimalizace rizku plynoucího z nefunkčních institucionálních mechanismů rozvojových ekonomik (např. neexistence sociálního pojištění, pojištění proti neúrodě, garantovaných výkupních cen zemědělských produktů či úvěrů) skrze diversifikaci příjmů dané jednotky prostřednictvím migrace (Stark, Levhari 1982; Stark 1991). Koncept obrací pozornost od absolutní výše zisku k relativnímu rozložení příjmů ve společnosti, resp. ke zvýšení příjmů migrační jednotky v relativním pohledu vůči okolí (referenční skupině). Rodina či domácnost tak

vysílá svého zástupce do zahraničí za účelem snížení vlastní relativní deprivace vůči referenční skupině (Stark, Taylor 1989).

Rozšíření referenční jednotky migrace z jedince na rodinu/domácnost je bezesporu významným explanačním krokem i pro současnou neoprávněnou migraci. Vliv rodiny/domácnosti na migraci je zpětně podtrhován i rozsáhlým zasíláním remitencí, jež migranti (i v neoprávněném postavení) poukazují svým rodinám v zemi původu (Taylor 1987). Tento koncept je však značně navázán na americko-mexické podmínky migrace, zejména na zemědělské oblasti původu migrantů a dlouholeté ustálené migrační vazby, jež jsou obtížně přenositelné do evropské a zvláště české reality. Rovněž neposkytuje dostatečné vysvětlení pro „solitérní“ (neoprávněnou) migraci jednotlivců, která nevzniká jako rodinná strategie (Hondagneu-Sotelo 1994; de Haas 2010) a pro migrující mimo pracovní rámec migrace, zejména tzv. azylovou migraci.

Teorie dvojího trhu (Piore 1979) nahlíží migraci dominantně makro-strukturální optikou cílových zemí, ve kterých se dle Pioreho nacházejí primární příčiny migrace. Vyspělé země totiž na základě segmentace svého pracovního trhu vykazují trvalou poptávku po zahraniční pracovní síle podpořenou aktivní náborovou politikou. Jejich pracovní trh je rozdělen na tzv. primární (jenž je tvořen dobře placenými pracovními místy s vysokým sociálním statutem) a sekundární (málo placená místa s nízkými kvalifikačními požadavky a špatnými pracovními podmínkami). Právě migrační síla je potřebná k zaplnění sekundárního trhu, na kterém místní obyvatelé nechtějí být zaměstnáni. Dříve byli v tomto sektoru zaměstnávány místní ženy a mladiství, ale tyto pracovní síly již nejsou k dispozici v důsledku sociální transformace role žen a změn demografické a vzdělanostní struktury populací vyspělých zemí. Zvyšování mezd na sekundárním trhu, které by mohlo místní pracovníky „vrátit do hry“, není možné z důvodu sociálního statusu, jenž je připisován pracovním místům. Zavedená hierarchie pracovních míst je společností vyžadována - zvýšení mezd v její spodní části by bylo nutné doprovázet odpovídajícím nárůstem mezd v celé hierarchii, což by vyvolalo strukturální inflaci. Zaměstnání migrantů tak představuje levnou a efektivní alternativu, jež je často podporována náborovými programy ze strany zaměstnavatelů či vlád cílových zemí, které stimulují migrační toky.

Hlavním přínosem této teorie je obrácení pozornosti na cílové země migrace – na poptávkovou stranu pracovní migrace, jež vychází se strukturálního uspořádání jejich ekonomik (Arango 2000). Zároveň poskytuje i explikační rámec pro souběžné fungování nezaměstnanosti místní populace a přílivu pracovních migrantů. Koncept byl vytvářen na

realitě poválečného hospodářského rozkvětu západní Evropy doprovázeného vysokou úrovní pracovní migrace a přítomností aktivních programů pro nábor migrační pracovní síly ve zdrojových zemích. Dnešní kontext evropské migrace však ukazuje slabinu teorie právě v přecenění role náborových programů jakožto příčin migrace. Také eliminace příčin migrace na straně zdrojových zemí ukazuje na jistou parcialitu explanačních schopností teorie dvojího trhu.

Z hlediska neoprávněné migrace má Pioreho teorie zásadní význam právě v poukázání na roli poptávky. Segmentace pracovních trhů vyspělých zemí doprovázená zejména ekonomickou deregulací a praktikami zaměstnavatelů na sekundárním trhu vytvořily dominantně pro místní pracovní sílu sektor neformální ekonomiky/neformálního zaměstnávání, který je však současně doplňován i neoprávněně pracujícími migranty (Williams, Windebank 1998; Reyneri 2003; Bade 2004; Fassmann 2008; Maroukis, Iglicka, Gmaj 2011). Vytvoření neformálního trhu práce je strukturální součástí moderního kapitalismu (Portes, Sassen-Koob 1987; Palidda 2005). Neatraktivita sekundárního trhu práce pro místní obyvatele umožňuje vzájemnou komplementaritu, spíše než konkurenci mezi neoprávněně pracujícími migranty a ostatními složkami pracovní síly (Bean, Telles, Lowell 1987; Espenshade 1995; Reyneri 2003).

Podobně jako teorie dvojího trhu i **teorie světového systému**, vycházející z Wallersteinova konceptu (1974), sdílí myšlenku vyspělých ekonomik poptávajících zahraniční pracovníky do odvětví s nízkými platy. Příčinou však není segmentace pracovního trhu, ale uspořádání světového systému (Petras 1981; Portes, Walton 1981). V historicko-strukturalistickém přístupu reprezentovaném teorií světového systému (ale rovněž i sub-koncepty *dependency theory* či „jádro-periferie“ – viz Wood 1982) dochází k pronikání kapitalistického ekonomického systému do periferních území, což zde vytváří četné konflikty a poruchy (např. nahrazení tradičního zemědělství moderním, podstatně méně náročným na pracovní sílu; odstranění samozásobitelského systému), jejichž výsledkem je vytvoření sociálně a ekonomicky vykořeněné populace náchylné k migraci (Massey a kol. 1993). Pronikání kapitalismu bylo dříve podporováno koloniální nadvládou jádrových zemí, v současnosti hrají roli neokoloniální vlády vyspělého světa a nadnárodní korporace skrze přímé zahraniční investice (Arango 2000). Ekonomická globalizace je doprovázena intenzifikací a modernizací dopravních a komunikačních linek (včetně posilování kulturních vazeb), které zároveň podporují i migraci z periferních oblastí do center. Sassen (1988 a 1991) tak přináší tezi ekonomických vazeb (toky kapitálu a zboží)

determinujících opačné směřování migračních toků. Hlavními generátory expandujícího kapitálu a cíli migrantů jsou globální města, která zároveň vykazují značnou poptávkou po pracovní síle ve službách - jednak po vysoce kvalifikované, ale zejména po nekvalifikované migrační pracovní síle (často pracující „na černo“).

Neoprávněně pracující migranti jsou součástí tohoto systému – jsou chápáni jako produkty kapitalistického ekonomického systému a zákonů cílové země za účelem vytvoření zranitelné a levné pracovní síly pro nekvalifikované pracovní pozice (De Genova 2002). Neoprávněná migrace je v tomto přístupu nahlížena ve strukturálním kontextu dichotomie jádra a periferie a zcela jako pracovní migrace. Cílové země se dle této teorie strukturálně potýkají s nedostatkem pracovní síly. Zdrojové země jsou charakterizovány jako urbanizující se a industrializující se oblasti - industrializace je zde založena na importované technologii z vyspělých zemích, která byla ovšem vyvíjena pro podmínky nedostatku pracovních sil, zatímco industrializující země mají přebytek pracovních sil, což vytváří další migrační potenciál (Portes 1978).

Teorie světového systému v migračních studiích je kritizována především ze dvou úhlů. Jednak je poukazováno, že se jedná spíše o zobecnění historického vývoje některých zemí (zejména zapojených do koloniálního systému) než o plnohodnotnou a empiricky testovatelnou teorii (Arango 2000). Jedním z rysů současné migrace (i neoprávněné) je její globalizace a diverzifikace (Castles, Miller 2003; Düvell 2008; Bloch, Chimienti 2011). Ve světle těchto faktů již redukcionalistická teze propojení kapitálových a migračních toků neobstojí – vztah mezi zdrojovou a cílovou zemí bývá složitější (Burgers 1998) a zároveň díky globálním informačním systémům dochází k odpoutání neoprávněné migrace od jiných „klasických“ toků (Triandafyllidou, Kosic 2006; Düvell 2008). Druhou zásadní slabou stránkou přístupu je redukce migrantů-jednotlivců na světovou komoditu pasivně se pohybující dle nastavených podmínek kapitalistického ekonomického systému vyspělých zemí. Koncept nepřináší identifikaci mechanismů, které spojují makrostrukturální změny s pohybem osob (Wood 1982). Zcela jsou opomíjeny faktory, které motivují jednotlivce k uskutečnění migrace. V realitě (neoprávněné) migrace je však role migrantů-aktérů podstatným rysem (Anderson, Ruhs 2010). Rovněž dodejme, že teorie pomíjí jiné druhy (neoprávněné) migrace než pracovní.

Teorie sítí sestupuje od makro pohledu na mezo úroveň a od příčin vzniku migrace posouvá svůj záběr na mechanismy, které se tvoří v průběhu migračního procesu a které umožňují trvání migračních toků v čase. Síť tak představují v migrační literatuře

překlenutí mezi mikro úrovní (rozhodovacím procesem migrantů) a makrostrukturálními podmínkami (Faist 1997). Migrační síť je soubor vazeb, které „propojují migranty, bývalé migranty a nemigrující ve zdrojových i cílových oblastech skrze vazby příbuzenství, přátelství a sdíleného komunitního původu“ (Massey a kol 1993, s. 448). Migrační síť tvoří základ lokálně specifického sociálního kapitálu⁹ migrantů – poskytuje informace, kontakty, ubytování, zaměstnání, podporu a pomoc. Po dosažení určitého kritického počtu migrantů začne jejich síť snižovat náklady migrace a migrační rizika pro jejich známé v zemi původu, čímž zvyšuje pravděpodobnost jejich migrace a další expanze sítě. Tento proces vytvářející růst migračních zisků pro další migranty posiluje další migrační toky – síť je tak považována za jeden z nejdůležitějších mechanismů migrační sebe-reprodukce (Arango 2000; Guilmoto, Sandron 2001; de Haas 2010).

Role sítí, včetně jejich migračně posilujícího efektu, mohou přebírat také jiné instituce (tzv. institucionální koncept) tvořící tzv. „migrační průmysl“ (Castles 2004): banky, právníci, firmy a soukromníci poskytující dopravu, zprostředkovávající bydlení, zaměstnání, tlumočení, ale i sňatky, či vyrábějící falešné dokumenty, poskytující převaděčské služby apod. Ke snižování nákladů migrace pomáhají také neziskově orientované instituce – církevní spolky, neziskové organizace poskytující poradenství a sociální služby. Výsledkem vlivu sítí a migraci podporujících institucí je, že se migrační tok stává nezávislejším na původních podmínkách/faktorech svého vzniku (Massey a kol. 1993).

Teorie sítí je velmi vlivným konceptem v současné migrační debatě - je základem mj. konceptu transnacionalismu popisujícího souběžné zapojení a vazby migranta na společnost zdrojovou i cílovou (Portes, Guarnizo, Landolt 1999; Vertovec 1999) či konceptu tzv. etnické ekonomiky – způsobu ekonomického začleňování migrantů (podnikatelů či zaměstnanců) skrze etnické ekonomické aktivity (Light 2004). Pro studium neoprávněné migrace poskytují síť významný rámec. Alt (2005) konstatuje, že význam sítí je pro migranty v neoprávněném postavení vyšší než pro legální migranty, neboť ostatní možnosti podpory jim jsou odepřeny z důvodu jejich statusu. Vliv sítí by však neměl být redukován pouze na existenci vazeb jako takových, ale je třeba spíše uvažovat v kontextu zdrojů, k nimž umožňují přístup – tedy k sociálnímu kapitálu migrantů. Právě sociální kapitál je nepostradatelným pomocníkem migrantů v neoprávněném postavení (Hagan 1998; Grzymala-Kazłowska 2005; Engbersen, van San, Leerkes 2006; Jandl a kol.

⁹ Sociální kapitál vychází z Bourdieuovy definice jako množiny aktuálních či potenciálních zdrojů, které se váží k vlastnictví trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů vzájemné známosti a uznání.

2009), což bylo prokázáno i v případě Česka (Čermáková, Nekorjak 2009; Drbohlav, Janská 2009; Medová 2011; Medová, Drbohlav 2013). Düvell (2006c a 2008) dále argumentuje, že ne vždy se musí jednat pouze o etnický sociální kapitál a etnické sítě, a upozorňuje na přítomnost informačních sítí a specifických trhů, které mohou migrační sítě zastoupit (např. v méně regulovaných ekonomikách funguje systém určitých kontaktních míst, kde dochází každý den k neformálnímu náboru pracovníků).

V prostředí neoprávněné migrace byla rovněž prokázána role migraci podporujících institucí – zejména zprostředkovatelů všeho druhu, převaděčských skupin, ale i charitativních organizací a neziskových organizací (Espenshade 1995; Heckmann 2004; Triandafyllidou, Kosic 2006). V českém prostředí tento typ migraci podporující instituce představují zprostředkovatelé - zejména mezi ukrajinskými migranty tzv. klienti (nejčastěji Ukrajinci, kteří ostatním migrantům za úplatu zprostředkovávají práci a řadu dalších služeb spojených s přesídlením do Česka) (Drbohlav, Janská 2009; Nekorjak 2009).

Na teoretických základech sítí a migraci podporujících institucí byl formulován i specifický **koncept obchodu s lidmi** (resp. částečně zahrnující i převaděčství/pašování osob – v konceptu není zřejmé jejich vzájemné oddělení) jako forma globálního obchodu, fungujícího jako uspořádaný systém sociálních sítí a institucí s vazbami na mezinárodní organizovaný zločin, kde cílem je zisk (Salt, Stein 1997; Salt 2000). Proces obchodu s lidmi byl konceptualizován do tří částí – nábor, cesta a zapojení do cílových zemí, přičemž velikost zprostředkujících organizací se liší, stejně jako to, zda zajišťují celý proces, či jen některé části.

Role sítí byla také rozpracována v konceptualizaci **procesu převaděčství/pašování osob** (*human smuggling*) definovaném jako nadnárodní odvětví služeb (Bilger, Hofmann, Jandl 2006). Autoři odpoutali proces pašování/převaděčství od mezinárodního organizovaného zločinu a uchopili ho jako soubor nezákonných služeb nabízených různými poskytovateli. Tyto speciální podmínky s sebou nesou např. vysokou míru utajení a nedostatek dostupných informací pro zákazníky (migranty). Sítě se v tomto konceptu vyskytují ve dvojitým druhu – jednak klasicky jako migrační sítě zprostředkovávající informace a podporu, jednak jako sítě mezi převaděči. Organizační struktura u větších převaděčských sítí je ustálena do několika hlavních rolí (náborář, průvodce, zprostředkovatel, organizátor, řidič/pomocník). Důležitým prvkem v tomto konceptu je také důvěra a reputace převaděčů, které jsou jejich hlavními obchodními atributy a zároveň tento proces odlišují od jiných nelegálních aktivit (zejména obchodu s lidmi či pašováním zboží) (Bilger, Hofmann, Jandl 2006).

Další soubor migračních konceptů, označovaných souhrnně „**systemový přístup k migraci**“ – *migration systems approach*, vykazuje některé společné rysy s teorií světového systému (zejména důraz na různé druhy toků mezi zdrojovými a cílovými zeměmi), nicméně „systemové koncepty“ nejsou stále jasně definované a pod tímto označením se skrývají různé explanační rámce (Fawcett 1989). Nejčastěji jsou migrační systémy chápány jako prostory relativně stabilních propojení mezi skupinou cílových zemí/oblastí a několika zemí/oblastí zdrojových (Arango 2000). Systém vzniká vysokou intenzitou propojení skrze výměnu zboží, služeb, kapitálu, technologií, informací a osob, které mají tendenci usnadňovat další výměnu. Různé druhy propojení jsou definovány jak na makro úrovni (např. obchodní, finanční či kulturní výměna mezi státy), tak i na úrovních nižších (např. informace předávané v rámci migračních sítí, aktivity náborových agentur). Zároveň je nezbytné vzít do úvahy i politický, ekonomický, sociální a demografický kontext a časovou dimenzi, ve kterých dochází k propojování (Kritz, Lim, Zlotnik 1992). Migrace je chápána jako dynamický proces, který postupně mění sociální, kulturní, ekonomické a institucionální podmínky na obou stranách migračního procesu – dochází tedy ke změně původních podmínek, za kterých k migraci došlo (Portes, Borocz 1989; de Haas 2010).

Koncept migračního systému je ambiciózním pokusem o skloubení více úrovní a faktorů migračního procesu. Jedná se však spíše o teorii vysvětlující vývoj specifických systémů, nikoliv obecnou teorii migrace. Jde o široký koncept zaměřený na vysvětlení trvání migračních toků. Koncept byl významně inovován a rozšířen de Haasem (2010), jenž do něj kromě vlivu sítí začleňuje také tezi kumulativní kauzality podporující migraci (Massey 1990; Massey a kol. 1993) – zejména vliv migrace a remitencí na rozložení příjmů (růst relativní deprivace), ekonomickou strukturu (narušení organizace zemědělské výroby) a socio-kulturní praktiky (akceptace emigrace jako sociální normy) zdrojové země, což dále posiluje migrační toky. Migrace také ovlivňuje rozložení lidského kapitálu (pokles lidského kapitálu ve zdrojových oblastech) a v cílových oblastech má dopad na společenský význam práce (označování některých pracovních pozic za typicky vykonávané migranty, což snižuje možnost jejich obsazení místními pracovníky) (Massey a kol. 1993).

De Haas (2010) však zároveň argumentuje i proti sebe-reprodukčnímu vlivu migrace, neboť přidává hypotézy endogenních migračních faktorů, jež (na rozdíl od kumulativní kauzality) působí proti dalšímu posilování migrace – jedná se o saturaci

migračních sítí (s růstem sítí dochází k poklesu migračního zisku); o omezující roli sociálního kapitálu (exkluzivita migračních sítí jen pro členy určité skupiny) v důsledku sociální a etnické stratifikace vysílající společnosti; od určité doby snižující se ochota usazených migrantů podporovat další migraci (konkurence na pracovním trhu, tlak na mzdovou úroveň, snížení vazeb na zdrojovou zemi); snížení relativní deprivace zdrojové populace a prestiže migrace ve zdrojové zemi; narušení sítí mezi migranty a emigranty (z důvodu sociálního tlaku).

V hypotetické rovině pak de Haas (2010) dále předkládá explanační rámec pro počáteční formování migračního systému vycházející z chápání migrace jako časoprostorově difúzního procesu (Zelinsky 1971), jenž je založen na teorii migračních sítí (Massey 1990) a sociálního kapitálu (Portes 1998). Pro vznik migračního systému mezi dvěma oblastmi je nezbytné dosažení určité kritické hladiny počtu migrantů a jejich síťových propojení, jež umožní prostorovou koncentraci migrantů, dosažení úspor z rozsahu a inicializaci migračně sebeposilujících mechanismů. Významnou podmínkou pro inicializaci těchto mechanismů je závislost dané migrační komunity na sociálním kapitálu (tzn. zejména mezi chudými migranty s nízkou kvalitací). Závislost komunity by měla být nejen na tzv. silných vazbách – tj. svazujícím sociálním kapitálu (který např. umožní prostorovou koncentraci a oddálí asimilaci), ale především na slabých vazbách – přemostujícím sociálním kapitálu, jenž lépe umožňuje difúzi nových informací o migraci.

Migrační systémy nejsou limitovány legálním statutem migranta, naopak bývají tvořeny jak legálními pracovními migranty, tak i neoprávněně pracujícími migranty (de Haas 2007; Düvell 2008). Uvedený koncept bere do úvahy stát, resp. legislativní nastavení podmínek migrace, které jsou pevnou součástí migračních systémů a mohou významně ovlivňovat migrační náklady. Teze kumulativní kauzality, zejména změna socio-kulturních praktik cílové země ustavující (neoprávněnou) migraci jako sociální normu může mít významný vliv na rozhodovací proces migrantů – neoprávněná migrace se tak může stát běžným společenským jevem (např. Nekorjak, 2009 konstatuje přítomnost tohoto fenoménu na Zakarpatské Ukrajině). Zakomponování konceptu sociálního kapitálu bylo obohacením teorie migračních systémů vzhledem k významu sociálního kapitálu v migraci (Massey 1990; Portes, Zhou 1993; Light, Gold 2000; Engbersen, van San, Leerkes 2006).

Tuto podkapitolu uzavřeme diskusí subtilních konceptů, či spíše jen teoretických argumentů, které se specificky váží k neoprávněně pracujícím migrantům, resp. jejich zapojení do neformální ekonomiky cílových zemí - pojímané jako placená výroba a prodej

zboží a služeb, které jsou neregistrované či skryté před státem z důvodů daně, sociálního zabezpečení a/či pracovních předpisů, avšak v ostatních aspektech jsou legální (Williams, Windebank 1998). Níže uvedené teoretizující teze jsou úzce navázány na přítomnost neoprávněně pracujících migrantů na pracovních trzích vyspělých zemí v kontextu současné post-industriální doby. Reagují zejména na obecně pocíťované zvýšení rozsahu neformální ekonomiky ve vyspělých, zejména evropských zemích od 90. letech 20. století (Williams, Windebank 1998). V literatuře se setkáváme se čtyřmi typy hlavních argumentů vysvětlujících zvýšené zapojení migrantů do neformálních ekonomik. Jedná se o argumenty na straně poptávky, nabídky, regulace a kulturní akceptace fenoménu (Samers 2004b; Jandl a kol. 2009).

Společným jmenovatelem první skupiny přístupů je vysvětlení příčin růstu neformálního sektoru a objemu neoprávněně pracujících migrantů na základě zvýšené **poptávky**. Globalizace a zostřená světová konkurence (ruku v ruce s post-fordistickým způsobem výroby) nutí zaměstnavatele ke snižování nákladů a flexibilitě (např. skrze *outsourcing* a *subcontracting*), což jim umožňuje právě najímání pracovníků z neformálního sektoru (Overbeek 2002; Anderson, Rogaly 2005). V globalizačním rámci je ukotvena i teze tzv. globálního města (Sassen 1991 – viz výše uvedená teorie světového systému), která rozvoj neformálního sektoru vysvětluje v kontextu ekonomické restrukturalizace (úpadku zpracovatelského průmyslu a rozvoje služeb) a zvýšené mzdové nerovnosti v ekonomikách velkých měst. Na strukturu ekonomiky, avšak velikostní, odkazují Williams a Windebank (1998), kteří růst neformálního sektoru dávají do souvislosti s ekonomikami s převahou malých firem (např. jihoevropské státy), které nejsou „chráněny“ odbory a často využívají princip sub-dodávek (Reyneri 2003). Na souvislost neformální ekonomiky a malých firem a živnostníků i v případě Česka odkazuje Fassmann (2008). Jordan (2006) upozorňuje také na charakter sociálního státu (*welfare system*), který ovlivňuje strukturu poptávky (např. jihoevropský sociální stát vykazuje vysokou poptávku po pracovní síle do domácností, které jsou, namísto státu, hlavním vykonavatelem sociálních služeb). Poptávka po neoprávněně pracujících (migrantech) může být také stimulována dosaženou úrovní blahobytu v cílových zemí, resp. demografickým a soci-ekonomickým vývojem a změnou životního stylu, které kladou zvýšené nároky na sektor osobních služeb (úklid, péče o děti a staré osoby apod.) (Anderson 2001). Tato teze je však velmi sektorově specifická a neposkytuje vysvětlení pro např. vyšší výskyt neformálního sektoru v jihoevropských zemích než v jiných bohatších zemích EU (Jandl a kol. 2009). Obecně se však faktor poptávky zdá být

klíčovým pro přítomnost neoprávněně pracujících migrantů v Česku (Drbohlav, Lachmanová 2008a).

Hlavní tezí druhé skupiny přístupů vysvětlujících rozvoj neformálního ekonomického sektoru je stimulace neformálního zaměstnávání skrze **růst** (neoprávněné) **migrace**. Migranti tak představují volnou a zranitelnou pracovní sílu na trzích vyspělých zemí, již místní zaměstnavatelé neváhají využít (Samers 2004b). Tato teze v podstatě staví na fenoménu migračních sítí a migraci podporujících institucí (Jandl a kol. 2009, viz výše). Samers (2004b) připouští význam faktoru nabídky zejména v možném nahrazování místní pracovní síly zapojené do neformální ekonomiky migranty (v neoprávněném postavení), nicméně konstatuje, že nahrazování se týká pouze několika specifických sektorů.

Třetí typ konceptů se zaměřuje na **regulaci** (v mnoha významech) jako hlavní kauzální faktor růstu neoprávněného zaměstnávání. Jedním z argumentů je nedostatek státní regulace migračního procesu (ať už záměrný či vynucený globalizačními tendencemi), který umožňuje růst neformálního sektoru. V tomto smyslu lze např. poukázat na možný význam opakovaných regularizací (tj. udělování legálního statusu migrantům v neoprávněném postavení – Baldwin-Edwards, Kraler 2009) pro růst neformálního sektoru v jihoevropském kontextu, nicméně nedostatek státní regulace nelze obecně chápat jako přímou kauzální determinantu zapojení pracovní síly do neformální ekonomiky (Samers 2004b). Někteří autoři vidí vliv státu v jiné (deregulační) perspektivě, a sice jako entitu tolerující expanzi neformálního sektoru jakožto kompenzaci za vyloučení migrantů ze sociálního systému či za účelem podpory konkurenceschopnosti firem (Wilpert 1998; Vasta 2004). Vzhledem k současnému rozšíření „boje“ s neoprávněnou migrací a neoprávněným zaměstnáním migrantů napříč státy (Kraler, Rogoz 2011; Vollmer 2011), tak lze spíše tvrdit, že v této argumentační linii by potenciálním faktorem neměl být nedostatek regulace, ale spíše nedostatek vynucování/vymáhání regulace (Jandl a kol. 2009), což bylo nastíněno i pro případ Česka (Drbohlav, Medová 2010). Pravděpodobně nejvlivnějším regulačním argumentem však je teze přílišné státní regulace ekonomických vztahů (zejména sociálních odvodů, minimální mzdy, zdanění, pracovní doby či sociálních dávek), která vytváří tlak na zaměstnavatele, a vede tak k růstu využívání neformálního zaměstnávání (Schneider, Enste 1999; Horáková, Kux 2003; Samers 2004b; Jandl a kol. 2009).

Posledním typem explanačních argumentů je teze **kulturní akceptace**, chápající rozvoj neformálních ekonomických aktivit jako důsledek rostoucí společenské tolerance těchto aktivit (Samers 2004b). Nastíněný determinační vztah tolerance a růstu neformální

ekonomiky je spíše excesivní, nicméně toleranci neformálního zaměstnávání lze chápat jako jeden z významných podpůrných mechanismů existence neoprávněné pracovní migrace (Drbohlav, Medová 2008a; Grabowska-Lusińska, Drbohlav, Hárs 2011).

2.3. Problematika výzkumu neoprávněné migrace a s ním spojené etické otázky

Migrační výzkum je obecně zatížen několika problémy vyplývajícími ze široké podmíněnosti migračního procesu, jak vnějšími determinujícími faktory, tak i faktory vázanými na jednotlivce. K tomu je nutné upozornit na nekvalitní a příliš obecné oficiální statistiky migračních pohybů či na nedostatečné zahrnutí migrantů do populačních censů a celostátních výzkumů (více např. Fawcett, Arnold 1987; Poulain, Perrin, Singleton 2006; Fassmann, Reeger, Sievers 2007; Castles 2010). Studium neoprávněné migrace je však nadto ještě zproblematizováno faktem, že se jedná o výzkum tzv. skryté populace (Heckathorn 1997), která není snadno zkoumatelná (kromě migrantů v neoprávněném postavení mezi takovou populací patří např. uživatelé drog, lidé bez domova či prostitutky). Hlavními rysy tzv. skryté populace je nemožnost získání tzv. základního souboru (*sampling frame*), ze kterého by mohl být odvozen ve statistickém smyslu reprezentativní výzkumný vzorek, a dále fakt, že členství v této skupině může pro potenciálního účastníka výzkumu představovat vysoký risk (např. stigmatizaci, odhalení a zadržení). Pro výzkumníka to přináší nutnost získání důvěry ze strany migrantů a zaručení maximální anonymity (van Nieuwenhuyze 2009).

Z podstaty statusu zkoumané populace tak plyne, že o populaci migrantů v neoprávněném postavení neexistují souhrnná oficiální data založená na sebe-identifikaci, která by mohla být využita ke (kvantitativnímu) výzkumu (Briggs 1984). K výzkumu se tak často používají zástupná data o migrantech v neoprávněném postavení, jež byli zachyceni orgány cílové země při přechodu hranice či v rámci kontrol ve vnitrozemí (Jandl 2007; Leerkes, Engbersen, van San, 2007). Tyto údaje však hovoří jen o části zkoumané populace a jejich význam spočívá spíše v naznačení trendů než objektivním popsání reality (Briggs 1984; Espenshade 1995; Kraler a kol. 2001; Čermáková, Lachmanová 2008). Rozsáhlé datové soubory pro kvantitativní výzkum neoprávněné migrace jsou tak k dispozici jen ojediněle a váží se k regularizačním programům či k jiným souborům dat, které jsou primárně vedeny za jiným účelem, avšak zahrnují i migranty v neoprávněném postavení - např. registr pachatelů kriminality, španělský obecní registr obyvatel, populační

census v USA, soubor *Mexican Migration Project* (Massey, Capoferro 2004; Jandl a kol. 2009; Pena 2009; Leerkes, Engbersen, van San 2012). Pro zjištění rozsahu neoprávněné migrace je tak nutné konstruovat odhady pomocí přímých či nepřímých metod (viz Delaunay, Tapinos 1998; Jandl 2008; Medová, Drbohlav 2013). Právě nedostatek dostupných dat je chápán jako jedna z příčin, proč se tématem neoprávněné migrace začali evropští výzkumníci zabývat až v 90. letech minulého století, v USA však tomu tématu byla věnována pozornost již od konce 70. let (Cornelius 1982; Düvell 2006b; Anderson, Ruhs 2010).

Hlavními výzkumnými přístupy ke studiu migrantů v neoprávněném postavení jsou především kvalitativní techniky rozhovoru, avšak z důvodu obecného nedostatku informací o předmětu výzkumu dochází často k triangulaci datových zdrojů (tj. paralelnímu užívání několika datových souborů) (Burgers 1998; Kosic, Triandafyllidou 2004; Alt 2005; Grzymala-Kazłowska 2005; Düvell, Jordan 2006; Engbersen, van San, Leerkes 2006; Drbohlav, Janská 2009; van Meeteren, Engbersen, van San 2009; van Nieuwenhuyze 2009; Ruhs, Anderson 2010; van Wijk 2010). Některé výzkumy pracují také s anonymními dotazníky (Chiuri a kol. 2004; Čermák, Dzúrová 2008; Medová 2011; Vasta 2011), policejními či soudními spisy (Heckmann 2004; Pastore, Monzini, Sciortino 2006; Neske 2007) nebo staví na analýze expertních zkušeností (Gfs Bern 2005; Drbohlav, Lachmanová 2008a; Jandl a kol. 2009).

Kvalitativní výzkum neoprávněné migrace, zejména metoda rozhovorů, je náročným terénním procesem, zejména v prvotním stádiu nalezení, kontaktování a získání důvěry respondentů. Zásadním aspektem bývá získání kontaktní osoby ve sledované populaci, resp. etnické komunitě. Obvykle se jedná o významné osoby (např. při sběru dat v projektu „Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském kontextu“ jsme takto postupovali v případě čínské komunity) či jakési „zprostředkovatele výzkumu“ se širokou etnickou sociální sítí (tento postup jsme naopak uplatnili v případě ukrajinských respondentů). Možný je také vstup do komunity skrze prvotní pozorování a vlastní navázání kontaktů výzkumníkem (Cornelius 1982; van Nieuwenhuyze 2009; Düvell, Triandafyllidou, Vollmer 2010). Z výše uvedených omezení dále plyne, že při výběru respondentů nelze postupovat ve statistickém smyslu „náhodně“ a není tak možno sestavit reprezentativní vzorek. Pro získání respondentů tak bývá široce využívána metoda „sněhové koule“ – nabalování nových respondentů skrze sítě předešlých účastníků výzkumu (Cornelius 1982; Jandl a kol. 2009; van Meeteren, Engbersen, van San 2009; van Nieuwenhuyze 2009; van Wijk 2010; Vasta 2011).

Výzkum neoprávněné migrace lze považovat za velmi citlivý, neboť jeho objektem jsou zranitelné skupiny (migranti v neoprávněném postavení). Jejich zranitelnost plyne primárně z jejich právního statusu, jenž je vystavuje riziku diskriminace, sociální exkluze, vykořisťování, pokuty, zadržení, omezení svobody či vyhoštění. Při studiu tohoto fenoménu je tak nezbytné minimalizovat možná rizika výzkumu pro zúčastněné. Výzkum by měl být veden směrem k hlubšímu pochopení studované populace a probíhajících procesů a neměl by přispívat k diskriminaci. Hlavními zásadami tak jsou dospělost účastníků, jejich souhlas s výzkumem a především zachování anonymity (Koser 1998; van Liempt 2007; Düvell, Triandafyllidou, Vollmer 2010; Medová, Drbohlav 2013).

Etické aspekty studia se objevují také druhotně při publikování výsledků výzkumů vzhledem k politizaci tématu (Düvell 2008; Black, Skeldon 2009; Leerkes 2009). Výzkumník by měl dbát na eliminaci stigmatizace migrantů - jedním z důležitých nástrojů, které má k dispozici, je používání vhodné terminologie (blíže viz kap. 2.1.). Zejména při studiu zaměřujícím se na kvantitativní stránku (objem) neoprávněné migrace se výzkumníci mohou setkat s kritickými názory argumentujícími, že přispívají k mediálně vděčným „hrám s čísly“. Nicméně k takovému žonglování s čísly dochází spíše sekundárně, a sice zneužitím výsledků dalšími uživateli (novináři, politiky), než přímou výzkumnou aktivitou. Naopak výzkum kvantitativních stránek přináší důležité informace o významu procesu či o jeho dopadech na ekonomické a sociální struktury společnosti a tvoří vhodný doplněk ke kvalitativním poznatkům (Leerkes 2009; Düvell, Triandafyllidou, Vollmer 2010; Koser 2010; Medová, Drbohlav 2013).

3. Shrnutí publikovaných textů

3.1. Čermáková, D., Lachmanová, L. (2008): Nelegální migrace a nelegální ekonomické aktivity migrantů z hlediska kontrolní činnosti kompetentních orgánů.

In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s. 91-101(kapitola v odborné recenzované monografii).

Cílem této kapitoly bylo analyzovat široce definovaný proces nelegální migrace,¹⁰ včetně nelegální práce a podnikání cizinců, na základě statistických dat, která o uvedených procesech sbírají příslušné české státní orgány (tj. Služba cizinecké policie, úřady práce a živnostenské úřady). Datovými zdroji byly statistické přehledy výsledků kontrolní činnosti výše uvedených institucí v letech 2001 až 2006 (pozn. tedy před vstupem Česka do schengenského prostoru, jenž dramaticky změnil podmínky přeshraničních vstupů). Proces nelegální migrace je v jejich optice definován jako překračování pracovní a pobytové legislativy cizinci (zákona o pobytu cizinců, zákona o azylu, zákona o zaměstnanosti, zákona o živnostenském podnikání a o ochraně státních hranic). Část vstupních dat pocházela z volně dostupných zdrojů, část údajů byla poskytnuta přímo autorkám. Získané údaje o výsledcích kontrolní činnosti byly podrobeny základní deskriptivní analýze - sofistikovanější analytické postupy nebylo možno uplatnit zejména s ohledem na omezenou vypovídací schopnost podkladových dat a jejich „nereprezentativní“ sběr. Datové soubory o nelegálním přechodu hranice, nelegálním pobytu, nelegálním zaměstnávání a nelegálním podnikání byly analyzovány odděleně z důvodů jednak odlišného vlastníka jednotlivých databází (a s tím souvisejících odlišností ve struktuře dat), jednak proto, že databáze postihují odlišné procesy.

Nelegální ekonomické aktivity (včetně nezdokumentovaného zaměstnávání) byly mezi lety 2002 – 2006 zjištěny u cca 17 % zkontrolovaných cizinců – 12 135 zaměstnanců a 5 167 podnikatelů - živnostníků. K tomu bylo v dané roky zjištěno 41 611 cizinců při nelegálním přechodu hranice a 74 536 cizinců nelegálně pobývajících v Česku. Z hlediska struktury zjištěných osob dle státního občanství v údajích o porušování pobytového režimu a o nelegálním zaměstnání jasně dominovali ukrajinští občané, dále významnější počet

¹⁰ Třetí část disertace používá částečně odlišnou terminologii, která se řídí termíny použitými v samotných publikovaných příspěvcích.

cizinců měl občanství vietnamské či některého z post-sovětských států. U zjištěných nelegálně zaměstnaných byli navíc velmi početní občané Slovenska, kteří se naopak neobjevili ve statistikách porušení pobytu z důvodu jejich speciálního pobytového režimu v Česku. Struktura cizinců zadržovaných při nelegálním přechodu hranice dle občanství byla jiná z důvodu odlišnosti charakteru tohoto procesu (spíše tzv. tranzitní migrace, kde Česko nepředstavovala cílovou destinaci).

Ve sledovaném období došlo v Česku k významnému poklesu počtu cizinců zapojených zejména do nelegálních přechodů státních hranic a nelegálních pobytů na území. Snížení tohoto počtu může být způsobeno skutečným snížením tlaku na Česko např. poklesem objemu tranzitních migrantů v důsledku zklidnění politické situace např. na Balkáně či Kavkaze, zkvalitněním ochrany hranic, uplatněním relevantních opatření v azylové proceduře na základě mezinárodních úmluv či snahou pobývajících migrantů o „legalizaci“ pobytu (skrže turistické vízum či živnostenské oprávnění). Pokles počtu zadržovaných může být nicméně také výsledkem změn strategií nelegálních migrantů (např. větší zapojení převaděčských sítí, využívání falešných dokladů), které činí jejich odhalení těžším.

Vývoj objemu zjištěných nelegálně zaměstnaných neměl jednoznačný trend – výraznější pokles byl zaznamenán v roce 2004 v souvislosti se vstupem Česka a sousedních zemí do EU a změnou podmínek pro zaměstnávání občanů EU. U kontroly cizinců-podnikatelů došlo spíše k poklesu zjištěných závažnějších porušení, kdy živnostenské úřady přikročily ke zrušení (pozastavení) činnosti. Byla nalezena silná závislost mj. mezi počtem registrovaných cizinců a počtem evidovaných prohřešků (tj. nelegálně zaměstnaných a zrušených živností), rovněž byla konstatována vyšší incidence výskytu nelegálního zaměstnávání v tzv. městských okresech v čele s Prahou – oba závěry naznačující trend koncentrace nelegálně pracujících migrantů v produkčních jádrech české ekonomiky.

Jedním z hlavních závěrů kapitoly je, že analyzovaná data státních orgánů, často veřejnosti prezentovaná, mají velmi nízkou vypovídací schopnost vzhledem ke skutečnému vývoji procesu nelegální migrace. Pomineme-li omezení vycházející ze samotného charakteru dat (tj. zaměření na kvantitativní přehled prohřešků), pak je to především absence informací o struktuře, kvalitě, metodice a počtu prováděných kontrol, která snižuje jejich význam pro poznání široce definovaného procesu nelegální migrace.

3.2. Drbohlav, D., Lachmanová, L. (2008): Irregular Economic Activities in the Czech Republic: A Delphi Study about Adaptations in a Globalizing Economy.

In: Dostál, P. (ed.): Evolution of Geographical Systems and Risk Processes in the Global Context. Karolinum, P3K Publishers, Praha, s. 129-156 (kapitola v odborné recenzované monografii).

Příspěvek přinesl hlavní výsledky z kvalitativního Delfy šetření, založeného na analýze názorů a postojů vybraných českých migračních odborníků na problematiku neoprávněných ekonomických aktivit migrantů. Metodu, inovativně aplikovanou na migrační problematiku, lze chápat jako proces strukturování skupinové komunikace či v užším pojetí jako metodu sběru expertních názorů skrze sérii rozesílaných dotazníků obohacených kontrolovanou zpětnou vazbou na jednotlivá kola. Jednalo se o dvoukolový výzkum z let 2005/2006 za účasti 32 (1. kolo), resp. 23 (2. kolo) odborníků z akademické, vládní i nevládní sféry, kterému předcházela série 30 rozhovorů s migračními experty.

Expertní panel definoval neoprávněné ekonomické aktivity migrantů v Česku jako činnosti, které jsou často organizovány tzv. klientem (zprostředkovatelem) a které jsou „částečně legalizovány“ vlastnictvím nějakého typu víza či povolení k pobytu, i když se jedná o takové typy pobytových povolení, které nejsou dostačující pro výkon pracovní činnosti (typické uplatňování tzv. Švarc systému – tj. předstírání samostatné výdělečné činnosti, která je však v realitě „zastřehem“ zaměstnáním). Lze tedy dále konstatovat, že ekonomické aktivity migrantů, kteří by v Česku byli zcela nelegálně (nikdy neměli žádný typ víza či povolení k pobytu, nelegálně vstoupili na území Česka), lze považovat za nepřilíš častou formu. Legální příchod později neoprávněně pracujících migrantů je ostatně charakteristickým rysem většiny vyspělých migračně atraktivních zemí.

Bylo ukázáno, že příčina přítomnosti neoprávněných ekonomických aktivit migrantů v Česku je svázána se silnými migračními „pull“ faktory (lobby zprostředkovatelů, velká poptávka po levné a flexibilní zahraniční pracovní síle, akceptace a rozšířenost nelegálního zaměstnávání mezi českými občany, korupce).

Panelisté se shodli na hlavních zdrojových zemích nelegálně pracujících migrantů v čele s Ukrajinou, Vietnamem a dalšími post-sovětskými státy a naznačili vazbu v územním rozložení legálně pracujících a nelegálně pracujících migrantů. Nejčastějším cílem nelegálních ekonomických aktivit migrantů je dominantně stavebnictví, dále pak

vybrané služby, zemědělství, obchod či zpracovatelský průmysl – odvětví s nízkou mzdou, vysokými nároky na flexibilitu pracovníků a málo atraktivní pro domácí pracovníky.

Odhad rozsahu nelegálně ekonomicky působících migrantů v české ekonomice vyvolal v panelu heterogenní reakce, avšak výsledky naznačily, že se početně jedná o nezanedbatelný fenomén. Jeho dopady na českou ekonomiku byly sumarizovány spíše jako negativní, avšak mezi dílčími pozitivními dopady byly jmenovány např. obsazování neatraktivních a málo placených pracovních pozic, přísun levné a flexibilní pracovní síly či rozvoj určitých ekonomických subjektů. Pozitivní hodnocení dopadů se kumulovalo na straně zaměstnavatelů.

Pro omezení rozsahu neoprávněných ekonomických aktivit migrantů v Česku doporučil expertní panel českému státu zejména boj s korupcí v policejních řadách, avšak zároveň vyjádřil jednoznačnou pochybnost nad možností realizace. Naproti tomu byla doporučena „aplikovatelná“ opatření spojená se zvýšením informovanosti aktérů, větší flexibilitou legálních migračních kanálů a účinnějšími kontrolními a sankčními mechanismy pro postihování zaměstnavatelů, zprostředkovatelských agentur či samotných klientů. Mezi nejpotřebnějšími opatřeními se objevilo též zjednodušení a snížení odvodů podnikatelů za zaměstnance, které by obecně zvýhodnilo legální zaměstnávání. Podobná opatření zmínili respondenti v souvislosti s řešením situace na úrovni celé EU.

Výsledky ukázaly, že zkoumaný fenomén je mnohvrstevnatý a i díky své „utajenosti“ obtížně uchopitelný i samotnými migračními experty. Na druhé straně bylo prokázáno, že řada jeho aspektů je v mnohém identická s těmi, které jsou známé z vyspělých imigračních zemí.

3.3. Lachmanová, L. (2008): Neoprávněné ekonomické aktivity migrantů pohledem pracovníků úřadů práce a živnostenských úřadů.

In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s. 122-129 (kapitola v odborné recenzované monografii).

Jedním z cílů Drbohlavovy monografie (2008a) byla snaha o komplexní uchopení problematiky nelegální migrace a nelegálně pracujících migrantů v Česku, včetně zahrnutí různých typů aktérů – tj. migrantů, klientského systému, expertů a zástupců státního aparátu. Tato kapitola se systematicky zaměřila na šetření zkušeností lokálních institucí trhu práce (úřadů práce a živnostenských úřadů) s neoprávněnými ekonomickými aktivitami cizinců v jejich správních obvodech (okresní úroveň). Šlo rovněž o snahu zahrnout do analýzy zkoumaného fenoménu detailnější regionální pohled. Zvolenou metodou bylo anketární dotazníkové šetření představitelů okresních úřadů práce (N=77; návratnost 88 %) a vybraných živnostenských úřadů v okresních městech (N = 72; návratnost 71 %, do analýzy zahrnuto 39 úřadů) se zaměřením na jejich subjektivní zkušenosti a znalosti lokálních trhů práce.

Dominantními formami neoprávněných ekonomických aktivit, se kterými se ve svých obvodech setkávají úřady práce, byly práce přes zprostředkovatele/„klienta“ a práce porušující vydané pracovní povolení. Často se úřady setkávají též s „černou prací“ bez jakéhokoliv povolení a s prací na turistické vízum. Živnostenské úřady se na základě svých zkušeností jednoznačně nejčastěji setkávají s provozováním zastřeného zaměstnání (tzv. „Švarc systémem“). Další formou podnikání cizinců, která často překračuje zákon, je zakládání družstev s mnoha společníky, kteří provozují závislou činnost a též podnikání za jiným účelem, než byl registrován, či nad rámec vydaného oprávnění.

Dle poznatků úřadů práce se do procesu neoprávněného zaměstnávání a podnikání v jejich správních obvodech jednoznačně nejčastěji zapojují občané Ukrajiny, dále též občané Vietnamu a Moldavska. Odhad kvantifikace rozsahu neoprávněných ekonomických aktivit vyvolal u respondentů vysokou míru zdrženlivosti, v mnoha případech ústící do pouhého zopakování oficiálních čísel získaných z vlastní kontrolní činnosti. Respondenti tak souhrnně pro 54 správních obvodů „odhadli“ cca 8 300 nelegálně pracujících cizinců, avšak zástupci velkých měst se často v této otázce šetření nevyjádřili. Zároveň bylo v průměru určeno, že kolem 17 % oficiálně zaměstnaných cizinců v Česku hrubě porušuje zákony, přičemž výsledky naznačily, že u podnikání je tento podíl ještě

vyšší. Z hlediska územního rozložení fenoménu lze soudit, že neoprávněné ekonomické aktivity cizinců nejsou omezené na pouze několik středisek, ale spíše jsou rozšířené po celém území Česka, včetně venkova.

Ekonomické sektory využívající neoprávněně pracující/podnikající cizince jsou dle úřadů práce podobné jako v tradičních migračních zemích – tj. stavebnictví, zemědělství a lesnictví, výroba, ubytování a stravování či obchod. Zástupci státních orgánů však, zdá se, podhodnotili sektor služeb, zejména v domácnostech, což si vysvětlujeme jejich zkušenostmi vycházejícími převážně z vykonaných kontrol, které však v domácnostech neprobíhají.

Anketární šetření bylo završeno zkoumáním problémů, které respondenti vnímají v souvislosti s neoprávněnými ekonomickými aktivitami cizinců, a doporučeními ke zlepšení situace. Nebyly identifikovány žádné regionálně specifické problémy – respondenti obecně vidí jako hlavní problém daňové úniky a krácení odvodů zdravotního a sociálního pojištění, dále též kriminalitu cizinců, porušování pracovně-právních předpisů práce, snižování ceny práce, postih zastřeného zaměstnávání (tzv. Švarc systém), zneužívání obchodních smluv či institutu družstev a obchodních společností. Zajímavá byla absence problémů (lidsko-právních) spojených s postavením samotných migrantů zapojených do neoprávněných ekonomických aktivit mezi respondenty – tedy absence „druhé strany mince“.

Doporučení k omezení rozsahu neoprávněných ekonomických aktivit se nesla především v duchu *enforcement measures* – zkvalitnění kontrolního systému, zpřísnění postihů zejména zaměstnavatelů a odběratelů nelegální práce cizinců, úpravy rolí jednotlivých aktérů trhu práce a úprava živnostenského podnikání, nicméně zástupci úřadů práce navrhovali rovněž i snížení administrativní náročnosti legální pracovní migrace do Česka.¹¹ Srovnání těchto podnětů ze strany oslovených úřadů s již realizovanými výzkumy ukázalo, že v zásadě byly identifikovány velmi podobné problémy i následná doporučení jejich řešení, což může naznačovat, že hlasy relevantních institucí nejsou převáděny do adekvátních politických a legislativních opatření.

¹¹ V tomto bodě se lze domnívat, že nazírání zástupců živnostenských úřadů je odlišné, neboť ti naopak označili stávající českou migrační politiku jako příliš liberální, nechávající příliš prostoru pro neregulovaný příliv cizinců do země.

3.4. Drbohlav, D., Medová, L. (2010): Czech Republic: Irregular Migration – “Old Wine in New Bottles”.

In: Triandafyllidou, A. (ed.): Irregular Migration in Europe. Myths and Realities. Ashgate, Farnham, s. 71-92 (kapitola v odborné recenzované monografii).

Kapitola představuje zúženou verzi národní výzkumné zprávy z mezinárodního projektu CLANDESTINO, jehož hlavním tématem byly odhady počtu neoprávněně pobývajících migrantů v zemích EU. Kapitola v této mezinárodní monografii je speciálně zaměřena na vybrané české odhady počtu neoprávněně pobývajících migrantů, na pohyb z a do neoprávněného postavení a na stav veřejné debaty k dané problematice.

Neoprávněná migrace v Česku je kromě obecných „push“ a „pull“ faktorů specificky podmíněna existující poptávkou. Příliv a zapojení migrantů do neformální ekonomiky je organizováno sítí zprostředkovatelů a pracovních agentur těžících z nefektivní státní politiky v oblasti legální pracovní migrace a z nedostatků migrační legislativy. Proces je usnadněn smířlivým přístupem českého prostředí k nelegálnímu zaměstnávání, jenž má kořeny v bujně neformální ekonomice za dob komunismu.

Příspěvek rekapituluje hlavní charakteristiky neoprávněně pobývajících migrantů a představuje hlavní datové zdroje, jež mohou být využity pro kvantifikaci studovaného fenoménu. Konstatuje, že znalost fenoménu je v Česku zatím omezená a pokrývá spíše jen vybrané dílčí aspekty. Odhady velikosti populace neoprávněně pobývajících migrantů jsou ojedinělé, navzájem se liší (mezi 15 000 až 300 000 osob), avšak většina z nich má spíše nižší kvalitu pramenů z nejasné metodiky, nedefinovaných výchozích premis či nejasného vymezení zkoumané populace, případně časového období. Odhady se v českém prostředí často mezi autory přejímají a přenášejí do jiných kontextů, než pro které byly zamýšleny.

Neoprávněná migrace jako taková nemá jednotnou legislativní definici, nicméně její dílčí procesy (nelegální práce, neoprávněné podnikání) jsou zákonem definovány, stejně tak zná zákon i jejich postih – problémem tedy není nedostatek právních nástrojů k jejich omezení, ale aplikace těchto nástrojů do praxe.

Existuje řada možností, jak se migrant může ocitnout v neoprávněném postavení. Zejména se jedná o překročení délky platnosti víza, porušení podmínek uděleného pracovního/živnostenského povolení či vykonávání pracovní činnosti v probíhající azylové proceduře. Naopak způsobů, jak se z neoprávněného postavení dostat, je podstatně méně.

V Česku především chybí jakákoliv možnost legalizace neoprávněně pobývajících migrantů skrze regularizační proces. Hlavním způsobem legalizace migračního statutu tak je především podání žádosti o mezinárodní ochranu.

Veřejná debata o fenoménu neoprávněné migrace je v Česku v počátcích. Média zpracovávala toto téma výjimečně a především v souvislosti s kontrolními akcemi státních orgánů či soudními procesy se zapojením organizovaného zločinu. V čase však dochází k rozšiřování palety zpracovávaných témat, stejně jako i zvýšení zájmu státní správy.

Odhady počtu neoprávněně pobývajících migrantů nepředstavují „migrační kartu“, se kterou by se ve veřejné či politické debatě hrálo. Omezený význam je pravděpodobně přikládán i oficiálním statistikám neoprávněné migrace, které mají zřetelně regresivní trend, avšak boj s neoprávněnou migrací je státní správou, poněkud paradoxně, stále více akcentován. Přijatá opatření mají spíše proklamativní než reálný účinek.

3.5. Medová, L. (2011): Vrátit se či zůstat? Aspirace neoprávněně pracujících migrantů.

Geografie, 116, č. 4, s. 462-470 (článek v odborném periodiku - IF = 1,021).

Článek se zabýval aspiracemi a úspěšností jejich naplňování mezi neoprávněně pracujícími migranty v Česku. Na základě kvalitativní analýzy dat 177 respondentů dotazníkového šetření neoprávněně pracujících migrantů v Česku (původem především z post-sovětských států, dále pak Vietnamu, Číny a vyspělých západních zemí) a v konceptuálním rámci autorů van Meeteren, Engbersen a van San (2009) byly hledány odpovědi na otázky, jaké typy aspirací (ve vztahu k migraci do Česka) neoprávněně pracující migranti mají, zda jsou v naplňování svých aspirací úspěšní a které faktory (resp. které formy kapitálu) jsou významné pro naplnění jejich aspirací. K tématu bylo přistoupeno primárně z individualizovaného pohledu na migranty jakožto sociální aktéry, kteří naplňují své migrační plány a, jak závěry potvrdily, někteří jsou v jejich realizaci úspěšní, dosahují zisku či subjektivní spokojenosti, a nelze na ně tak pohlížet pouze jako na oběti.

Typologie migrantů dle aspirací, definovaná nizozemským triem autorů a vystavěná na výzkumu migrantů v nelegálním postavení žijících v Belgii, se ukázala být vysoce platnou i pro Česko – výzkum prokázal existenci „dočasných“ migrantů (jejichž pobyt v Česku je zaměřen na vydělání finančních prostředků a následný návrat do domovské země, kde prostředky využijí); „dlouhodobých“ migrantů (aspirujících na dlouhodobé setrvání až usazení v Česku) či „legalizujících se“ migrantů (s primární aspirací na legalizaci svého pobytu nebo práce v Česku). Český kontext dále typologii obohatil o „pracující turisty“ (hledající zajímavé zkušenosti, nové vztahy či dobrodružství), odkazující na Baumanovu (1995) konceptualizaci turistu jakožto typu post-moderní osobnosti. Několik respondentů se pak vymykalo výše uvedeným typům – jejich aspirace byly nejasné, často v nich Česko figurovalo jen jako tranzitní zastávka na jejich cestě do západní či jižní Evropy.

Potvrdilo se, že migrační aspirace jdou napříč skupinami migrantů vymezenými dle občanství či regionu původu (s výjimkou aspirace typu „pracující turista“). Některé rysy jsou přesto pro určité skupiny migrantů specifické (např. délka pobytu u „dočasných“ migrantů z Vietnamu), což může být dáno geografickou i kulturní vzdáleností mateřské

a cílové země, náklady na realizaci samotného migračního pohybu či ustálenými formami chování přenášenými etnickými sítěmi vztahů.

Téměř polovina respondentů aspirovala na dlouhodobé setrvání až usazení v Česku. Ti, kterým se dařilo tuto aspiraci naplňovat, disponovali především sociálním kapitálem skrze sociální síť etnického charakteru. Zejména byli schopni využívat sociální kapitál založený na méně intenzivních vztazích. Jedním z podpůrných faktorů úspěchu realizace této aspirace je rodinný stav migrantů – nesezdaní a bezdětní migranti jsou úspěšnější.

Role etnického sociálního kapitálu (zejména při získání práce) je významná i pro migranty aspirující na dočasné setrvání v Česku. Tento typ migrantů však pro naplnění své aspirace často potřebuje aktivovat svůj kulturní kapitál, nikoliv jazykový, ale ve formě získané pracovní kvalifikace či speciálních dovedností (např. manuální zručnost). Naproti tomu pracovní pozice neúspěšných migrantů se zdají být daleko méně náročné na kvalifikační aspekty – od těchto migrantů je vyžadována zejména „jen“ pracovitost a poslušnost. Ačkoliv úspěšní i neúspěšní „dočasní“ migranti pracují ve stejných ekonomických odvětvích, jejich pracovní pozice jsou ve vztahu k jejich aktivovanému kulturnímu kapitálu odlišné.

Mezi respondenty tohoto výzkumu (na rozdíl od belgických výsledků) bylo identifikováno jen minimum migrantů s primární aspirací na legalizaci statusu – jejich strategie nebyla vedena přes sňatkový trh, ale skrze podání žádosti o azyl. Vzhledem ke specifčnosti této migrační strategie nebylo možno analyzovat její (ne)úspěšnost.

„Pracující turisté“ pocházející z vyspělých západních zemí pracovali většinou jako učitelé cizích jazyků, a proto je zásadní pro jejich úspěšnost kulturní kapitál ve formě znalosti cizího jazyka. Nelze pominout i možný vliv časového hlediska (resp. krátkodobost pobytu) na úspěšnost realizace aspirace „pracujících turistů“ – cílová země v čase ztrácí původní atraktivitu „nového, nepoznaného, dobrodružného“. Naopak role sociálního kapitálu je podstatně méně významná než u jiných typů migrantů.

Výzkum potvrdil obecnou platnost řady charakteristik neoprávněné migrace i jejich determinant i v českém prostředí. V menší míře se však projevila také některá specifika českého migračního prostředí, jež pravděpodobně mají své kořeny jak v legislativním nastavení migračního režimu, tak i v relativně krátkém období, po které je Česko cílovou zemí mezinárodní migrace (odrazem čehož je např. omezený rozsah etnické ekonomiky či migračního sňatkového trhu).

3.6. Medová, L., Drbohlav, D. (2013): Estimating the Size of the Irregular Migrant Population in Prague - an Alternative Approach.

Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 104, č. 1, s. 75-89 (článek v odborném periodiku - IF = 0,681).

Článek představuje vlastní inovativní metodu autorů pro odhad velikosti populace nelegálně bydlících migrantů a testuje ji na případu Prahy. Problematika je diskutována v širším kontextu odhadů velikosti neoprávněné migrace a prostorového rozložení neoprávněně pobývajících migrantů.

Debata o objemech neoprávněné migrace vychází téměř vždy pouze z odhadů, neboť „nelegalita“ činí ze své podstaty takovou migraci a její účastníky statistikami nepodchytitelnými. Nicméně pokusy o kvantifikaci tohoto fenoménu jsou nezbytnou doplňkovou aktivitou ke kvalitativnímu poznání – vypovídají o jeho společenské naléhavosti, pomáhají efektivněji alokovat státní zdroje, včetně zdrojů k potírání tohoto fenoménu. Mohou být dále odpovědí na různé „hry s čísly“, které v této souvislosti leckdy kolují médií. Kvalitně zpracovaný odhad počtu neoprávněně pobývajících migrantů může v neposlední řadě přinést užitek i samotným těmto migrantům, zejména pokud je jejich pozice ve společnosti zanedbávána a jejich role marginalizována.

Odhady velikosti populace migrantů v neoprávněném postavení nejsou častým tématem odborných publikací. Ojedinelé publikované studie používají několik druhů technik pro konstrukci odhadů (např. metoda multiplikátoru, metoda sebeidentifikace, residuální metoda aj.), a článek proto přináší základní představení těchto přístupů včetně diskuse (ne)možnosti jejich použití v české realitě. Výsledkem je představení alternativního přístupu ke konstrukci odhadu neoprávněně bydlících migrantů (jedná se o skupinu vymezenou širěji, než je běžně chápána populace migrantů v neoprávněném postavení) a jeho pilotní realizace v Praze v roce 2008, přičemž důraz je kladen zejména na testování metody, nikoliv na samotný finální odhad. Naše výzkumné možnosti byly rovněž omezeny dostupností datových zdrojů.

Technika je založena na zjištění skutečného počtu dlouhodobě pobývajících cizinců bydlících ve vybraných lokalitách skrze pozorování a rozhovory s místními obyvateli a na následném porovnání těchto počtů s oficiálně registrovaným počtem cizinců v těchto lokalitách dle evidence obyvatel (tj. datového zdroje, který není běžně dostupný vědeckým kruhům). Kladnou hodnotu rozdílu mezi počtem migrantů zjištěným terénním výzkumem

a počtem migrantů evidovaných na dané adrese chápeme, s jistou mírou opatrnosti, za počet neoprávněně bydlících migrantů. Tato kategorie migrantů vzešla z empirického výzkumu se do velké míry překrývá s běžněji používanou kategorií „nelegálních migrantů“, neboť cizinci ze třetích zemí mají povinnost pobývat v místě, kde jsou hlášeni. Mezi neoprávněně bydlícími migranty jsou však zahrnuti i občané EU, kteří nemusí být v oficiálních statistikách obyvatel evidováni a které nelze chápat jako neoprávněně/nelegální migranty.

Při konstrukci alternativní techniky jsme vycházeli z premisy, že v územním rozmístění migrantů v neoprávněném postavení (resp. neoprávněně bydlících migrantů) v Praze existuje diferenciacce založená na převládajícím typu zástavby a s ní úzce svázané funkční a socio-ekonomické struktury města. Na základě toho bylo možné výsledky z vybraných reprezentativních lokalit generalizovat pro daný typ zástavby.

Terénní šetření proběhlo ve 12 lokalitách reprezentujících 6 základních typů pražské zástavby. Počet neoprávněně bydlících cizinců v lokalitách byl vztažen k oficiálnímu celkovému počtu obyvatel - výsledkem byl průměrný podíl neoprávněně pobývajících cizinců pro každý typ zástavby. Získání celkového počtu neoprávněně bydlících cizinců bylo realizováno na základě série dílčích výpočtů za využití základních GIS metod. Z důvodů nedostupnosti databáze obyvatel Prahy dle typu zástavby byly použity pomocné databáze, což zvyšuje možnou chybu výzkumu a výsledky je nutné chápat pouze orientačně.

Celkově by tedy mohlo v Praze neoprávněně pobývat kolem 47 000 migrantů, přičemž nejvíce jich pravděpodobně bydlí v oblastech s kompaktní zástavbou městského typu (tj. v centrálních pražských čtvrtích a ve vnitřním městě). Sídliště, obzvláště ta „nová“, a oblasti s kompaktní zástavbou venkovského typu pak také pravděpodobně hrají důležitou roli z hlediska počtu neoprávněně bydlících migrantů. Mezi lokality s nejvyšším podílem neoprávněně bydlících migrantů na obyvatelstvu patřily na jedné straně lokality s kompaktní venkovskou zástavbou a na straně druhé pak lokality s kompaktní zástavbou městského typu (většinou tzv. činžovní domy) či oblasti se smíšenou zástavbou.

Možné prostorové rozmístění neoprávněných migrantů v Praze je v článku dále diskutováno v kontextu výsledků doplňkového dotazníkového šetření migrantů v neoprávněném postavení. Konstatujeme, že migranti v neoprávněném postavení získávají bydlení na základě etnických vazeb privátního či komerčního charakteru a pohybují se na stejném trhu s bydlením jako legálně pobývající migranti, z čehož plyne pravděpodobná podobnost v prostorovém rozložení obou skupin migrantů. Hlavním vysvětlujícím

faktorem se zdá být cena a dostupnost bydlení. Naopak ostatní faktory ovlivňující residenční rozmístění migrantů v neoprávněném postavení – tj. ekonomické příležitosti a přítomnost jednočlenných domácností – se nezdají být pro Prahu relevantní.

Závěrem jsou diskutována hlavní omezení použité metody a možnosti jejího zlepšení – tj. „měkkost“ dat z terénního šetření; širší definice zkoumané populace (resp. zahrnutí EU občanů); získání pouze hrubých dat bez rozlišení genderu či jiných charakteristik, jakož i malý počet zkoumaných lokalit. Naznačeny jsou i možnosti dalšího použití této metody na celostátní úrovni.

4. Závěr

Neoprávněná migrace je globálním, heterogenním a mnohvrstevnatým fenoménem. Migranti v neoprávněném postavení participují na pracovních trzích cílových zemí a stávají se součástí, nikoliv však původcem, místních neformálních ekonomik. Jejich přítomnost je považována za strukturální komponent moderních ekonomik – je třeba ji brát spíše jako fakt než jako výjimečnou či dočasnou situaci (Williams Windenbank 1998; Palidda 2005; Düvell 2006a). S touto realitou je po roce 1990 konfrontováno i Česko, které prošlo, ruku v ruce s politickými, socio-ekonomickými a demografickými změnami, velmi rychlou transformací ze země vysílající migranty na zemi tranzitní a poté imigrační (Drbohlav a kol. 2010).

Tato disertační práce se zaměřuje na proces neoprávněné migrace v Česku, zejména na neoprávněně pracující migranty, a pokouší se přispět k poznání těchto fenoménů, jak v rovině empirické, terminologicko-teoretické, tak i metodologické a metodické. Jedná se o jednu z mála studií tohoto zaměření v českém kontextu, kde chybí jak empirická, tak i konceptuální základna, na kterou by bylo možné navazovat (vyzdvihněme však několik výjimek – zejména práce Horáková a kol. 2001; Intermundia 2005; Černík 2006; Drbohlav 2008a; Nekorjak 2009). Práce byla koncipována formou monotematického souboru publikací opatřeného vstupní teoreticko-metodologickou diskusí. Jednotlivé příspěvky vznikaly v rámci několika širších výzkumných projektů Geografického migračního centra (GEOMIGRACE). Mnohvrstevnatost procesu a různé perspektivy jeho výzkumu neumožnily v této práci postihnout některé aspekty – stranou tak zůstala zejména neoprávněná migrace spojená s azylovou problematikou, převaděčstvím a obchodem s lidmi (více k těmto tématům např. Černík a kol. 2005; Rozumková, Rozumek 2008; Drbohlav, Štych, Dzúrová 2013).

Šíře studovaného procesu se odráží i v pluralitě terminologických označení, jak anglofonních, tak českých. V českém prostředí není používán ustálený a vhodný terminologický aparát. Převládající způsob označování daných migračních procesů a jejich hlavních aktérů jako „nelegální“ je odvozen od původně politických termínů a má diskriminační, až kriminalizující konotaci. Jedním z cílů práce proto bylo přinést návrh vlastních terminologických označení studovaných procesů a jejich aktérů. Disertační práce proto představuje novou sadu termínů, jimiž se snaží eliminovat uvedené nedostatky. Autorka navrhuje zejména pro účely sociálně vědního výzkumu používat označení

„neoprávněná migrace“, „migrant v neoprávněném postavení“ a „neoprávněně pracující migrant“.

Práce také kriticky přistupuje k prolínání „fenoménu neoprávněné migrace“ s „problémem nelegální migrace“ v oblasti datových zdrojů. Autorka přináší analýzu hlavních datových zdrojů používaných pro studium neoprávněné migrace (zejména oficiální statistiky „nelegální“ migrace a „nelegálního“ zaměstnávání cizinců) a kriticky upozorňuje na jejich omezenou vypovídací schopnost vzhledem ke skutečnému vývoji i objemu procesu (Čermáková, Lachmanová 2008; Drbohlav, Medová 2010).

Jedním z cílů této disertace bylo obohatit teoretickou diskusi migrace. Autorka diskutuje hlavní koncepty představující základ teoretického uchopení migrace v současných sociálních vědách v obecném kontextu neoprávněné migrace a specificky se zaměřuje na procesy v Česku. Diverzita a parcialita současných konceptů (Castles 2010) vis-a-vis migračnímu fenoménu je realitou současných migračních studií, proces neoprávněné migrace je navíc v teoretické rovině velmi opomíjen.

Na základě představených konceptů a teorií lze konstatovat, že neoprávněná migrace je multifaktorově podmíněný fenomén. Na makro úrovni má kromě nerovnoměrného rozložení bohatství ve světě velký význam proces globalizace, který propojuje odlišné regiony, kultury a ekonomiky, na pozadí ekonomické transformace cílových zemí, vytvářejících poptávku po flexibilní a levné pracovní síle. Právě Pioreho (1979) sekundární trh, resp. v rámci něj fungující sektor neformálního zaměstnávání pro místní i migrační pracovní sílu, živený přílišnou státní regulací ekonomických vztahů (Samers 2004b; Jandl a kol. 2009) se zdají být zásadními strukturálními faktory neoprávněné migrace do Česka.

Globalizací, poptávkou, ale i „push“ faktory zdrojových zemí stimulované migrační záměry populací jsou limitovány nastavením politik (zejména) cílových zemí, které omezují legální pracovní migraci. Neoprávněná migrace je tak do jisté míry „vytvářena“ politikou cílových zemí (Sciortino 2004; Alt 2005; Heckmann 2007), což je platným argumentem i v českém kontextu, kde zejména v době před vypuknutím hospodářské krize spolu soupeřily na jedné straně poptávka po zahraničních pracovnících a na straně druhé omezené kanály legální pracovní migrace (Baršová, Barša 2005; Drbohlav, Lachmanová 2008a; Drbohlav a kol. 2010).

Strukturální podmínky ovlivňují migranta v jeho rozhodování, jež je často činěno jako rodinná strategie. Migrant v neoprávněném postavení je však aktivním hráčem

s vlastními cíly/strategiemi, které se snaží v cílové zemi naplnit. Často k tomu využívá své migrační sítě informací a podpory, případně jsou tyto sítě nahrazeny migračními institucemi, nejčastěji zprostředkovateli (Alt 2005). Význam migračních sítí a migračních institucí (zejména zprostředkovatelů/klientů) lze považovat za významný faktor trvání neoprávněné migrace v Česku (Čermáková, Nekorjak 2009; Drbohlav, Janská 2009; Medová 2011).

Disertace také shrnuje základní metody výzkumu neoprávněné migrace a s ním spojené etické otázky. Výzkum migrantů v neoprávněném postavení je náročný (např. není dostupný základní soubor, což neumožňuje konstrukci statisticky reprezentativního vzorku, kontaktování skupiny je obtížné aj.). V podstatě neexistují souhrnná oficiální data založená na sebe-identifikaci, která by mohla být využita ke (kvantitativnímu) výzkumu. Většina výzkumů je tak charakterizována kvalitativními přístupy s častým používáním triangulace datových zdrojů. Zároveň se jedná se o citlivé téma (zahrnující vysoce zranitelnou skupinu osob) vyžadující anonymitu respondentů, důvěru mezi oběma stranami výzkumu i etické ohledy při publikování výsledků (Cornelius 1982; van Nieuwenhuyze 2009; Düvell, Triandafyllidou, Vollmer 2010).

Disertace aspiruje na obohacení metodologické a metodické stránky studia neoprávněné migrace. Jedná se zejména o inovativní použití tzv. Delfy metody na problematiku neoprávněných ekonomických aktivit migrantů (Drbohlav, Lachmanová 2008a). Delfy metoda je kvalitativní interaktivní výzkumná technika založená na analýze názorů a postojů vybraných odborníků. Bývá doporučována pro výzkum komplexních problémů ovlivněných mnoha faktory či problémů, u kterých nejsou dostupná podkladová data, což vedlo k jejímu úspěšnému aplikování při studiu neoprávněné migrace, resp. neoprávněně pracujících migrantů.

Metodická rovina disertace byla obohacena také konstruováním vlastní výzkumné techniky k odhadu počtu neoprávněně bydlících migrantů (Medová, Drbohlav 2013). Hlavní příčinou konstrukce a aplikace této techniky je nízká úroveň studia kvantitativní stránky procesu neoprávněné migrace jak v evropském, tak českém kontextu. Počet migrantů v neoprávněném postavení žijících v Česku není znám a jeho (často nekvalitně konstruované) odhady se různí, jak bylo prokázáno jejich zevrubnou analýzou (viz Drbohlav, Lachmanová 2008c; Drbohlav, Medová 2010). V rámci výzkumu proto byla vytvořena a na příkladu Prahy aplikována alternativní technika odhadu neoprávněně bydlících migrantů vycházející z diferenciací územního rozmístění migrantů založené na

typu zástavby a s ní úzce svázané funkční a socio-ekonomické struktury města. V této pilotní verzi se odhad pro Prahu pohyboval kolem 47 000 neoprávněně bydlících migrantů (jedná se o skupinu vymezenou šířeji, než je běžně chápána populace migrantů v neoprávněném postavení), bydlících zejména v oblastech s kompaktní zástavbou městského typu (tj. v centrálních pražských čtvrtích a ve vnitřním městě), na sídlištích, ale i v lokalitách s kompaktní zástavbou venkovského typu (Medová, Drbohlav 2013).

Vzhledem k tomu, že neoprávněná migrace a migranti v neoprávněném postavení patří v Česku k tématům, jejichž úroveň poznání je nízká, patří mezi další cíle předkládané disertace přinést nové poznatky o těchto procesech. Jedná se především o představení hlavních forem a podmínek neoprávněné migrace, jakož i struktury, objemu a strategií populace neoprávněně pracujících migrantů a jejich zasazení do evropského kontextu.

Na základě výzkumu provedeného v rámci disertace konstatujeme, že přítomnost migrantů v neoprávněném postavení na neformální pracovním trhu Česka je svázána se silnými „pull“ faktory v podobě poptávky po levné a flexibilní pracovní síle. Příliv a zapojení migrantů do neformální ekonomiky jsou organizovány sítí zprostředkovatelů a pracovních agentur těžících z neefektivní státní politiky v oblasti legální pracovní migrace a z nedostatků migrační legislativy. Proces je usnadněn akceptací a rozšířením nelegálního zaměstnávání mezi českými občany (s kořeny v neformální ekonomice za dob komunismu) a je také umožňován přetrvávající korupcí (Drbohlav, Lachmanová 2008a).

Z hlediska forem neoprávněných ekonomických aktivit migrantů v Česku lze konstatovat, že tyto ekonomické aktivity jsou často organizovány tzv. klientem (zprostředkovatelem) a jsou „částečně legalizovány“ vlastnictvím víza či povolení k pobytu, byť nedostačujícím pro výkon pracovní činnosti. Typickou formou je předstírání samostatné výdělečné činnosti, ač v realitě se jedná o závislé zaměstnání (tento typ neoprávněného zaměstnávání je hojně rozšířen i mezi českou pracovní silou - tzv. Švarc systém). Naopak nelegální vstup na území Česka, podobně jako v jiných evropských zemích, je jen málo častou formou neoprávněné migrace.

Práce konstatuje, že hlavní zdrojovou zemí nelegálně pracujících migrantů v Česku je Ukrajina, dále pak Vietnam a další post-sovětské státy. Migranti pracují v neformální ekonomice nejčastěji ve stavebnictví, v hotelech a restauracích, v domácnostech, zemědělství, obchodu či zpracovatelském průmyslu – tj. v odvětvích s nízkou mzdou, vysokými nároky na flexibilitu pracovníků a malou atraktivitou pro domácí pracovní sílu.

Jedná se tedy o odvětví, v nichž jsou zaměstnáni migranti v neoprávněném postavení i v tradičních imigračních zemích (Drbohlav, Lachmanová 2008a; Lachmanová 2008).

Neoprávněně pracující migranti v Česku, podobně jako v jiných evropských zemích nejsou homogenní skupinou¹² – jejich populace je kromě socio-demografických charakteristik diverzifikována i s ohledem na migrační strategie a zdroje k jejich naplnění. Neoprávněně pracující migranti jsou aktivními hráči a díky mobilizaci vhodných zdrojů mohou dosahovat zisku či subjektivní spokojenosti – nelze na ně pohlížet jako na oběti či pouhé produkty migračního systému (Ruhs, Anderson 2010). V českém prostředí byly mezi neoprávněně pracujícími migranty identifikovány 4 základní druhy migračních strategií: „dočasná strategie“ (pobyt v Česku je zaměřen na vydělání finančních prostředků a na následný návrat do domovské země, kde budou prostředky využity); „dlouhodobá strategie“ (migranti aspirují na dlouhodobé setrvání až usazení v Česku); „strategie legalizace“ (migranti usilují primárně o legalizaci svého pobytu nebo práce v Česku) a strategie „pracující turista“ (migranti hledající zajímavé zkušenosti, nové vztahy či dobrodružství v souvislosti se svou neoprávněnou prací v Česku). Rovněž byly identifikovány nejasné aspirace některých migrantů s náznakem role Česka jako tranzitní zastávky na cestě do západní či jižní Evropy. Další analýzou uvedených strategií byl i v českém prostředí prokázán význam etnického sociálního kapitálu (tj. zdrojů, které mohou migranti aktivovat díky svým sociálním sítím krajanů) pro úspěšnost migračních strategií. Kulturní kapitál migrantů je důležitým zdrojem zejména ve formě pracovních zkušeností či speciálních dovedností (Medová 2011).

Etnické vazby jsou důležitým mechanismem i z hlediska prostorového rozmístění migrantů v neoprávněném postavení, kteří díky těmto vazbám privátního či komerčního charakteru získávají bydlení. Využívají při tom stejný trh s bydlením jako legálně pobývajících migranti. Hlavním faktorem výběru se zdá být cena a dostupnost bydlení. Naopak vliv ostatních faktorů ovlivňujících residenční rozmístění migrantů v neoprávněném postavení diskutovaných v literatuře se nezdá být pro Prahu (zatím) relevantní (Medová, Drbohlav 2013).

Předkládaná disertace potvrzuje platnost teze Česka jako imigrační cílové země pro migranty v neoprávněném postavení, kteří působí na českém pracovním trhu, přičemž

¹² Výzkum v rámci disertace se věnoval také jinak velmi málo studované skupině neoprávněně pracujících migrantů původem z vyspělých západních zemí, jejichž migrační strategie jsou často značně odlišné od ostatních migrantů – tzv. „pracující turisté“ (Medová 2011).

některí aspirují na dlouhodobé usazení. Vzhledem ke geografické poloze území mezi zdrojovými/transzitními zeměmi (zejména Ukrajinou, Ruskem) a cílovými oblastmi západní Evropy (Německem, Francií, Beneluxem) se v Česku rovněž setkáváme i s tranzitním charakterem neoprávněné migrace, avšak jedná se o méně významný fenomén. Neoprávněná migrace v Česku a zapojení migrantů do české neformální ekonomiky má řadu rysů srovnatelných s tradičními imigračními zeměmi. V menší míře se však projevují i některá specifika českého migračního prostředí – zejména velký význam tzv. klientského systému, neexistence robustních etnických enkláv a s tím spojených možností zapojení migrantů v neoprávněném postavení do etnických služeb, či (prozatím) neexistující velký etnický sňatkový trh umožňující legalizaci statusu migrantů v neoprávněném postavení (Čermáková, Nekorjak 2009; Drbohlav a kol. 2010; Medová 2011; Drbohlav, Medová 2013). Kořeny těchto specifík hledejme především ve vývoji legislativního nastavení českého migračního režimu a v „nevyzrálosti“ Česka (relativně krátké období) jako cílové imigrační země. S tím souvisí i prozatím malý vliv tématu neoprávněné migrace ve veřejné debatě.

Naopak z hlediska státní správy v oblasti migrace a zaměstnávání je boj s tímto „problémem“, obdobně jako v jiných evropských zemích (Kraler, Rogoz 2011), deklarován jako priorita (Baršová 2008; Drbohlav, Medová 2010). České politiky na potlačení neoprávněné migrace a zapojení migrantů do neformální ekonomiky (viz např. Baršová 2008; National Contact Point 2012) jsou zaměřeny především na postih zaměstnavatelů a osob napomáhajících neoprávněnému pobytu a vstupu migrantů. Přestože v posledních letech státní správě vykazuje jistou snahu o širší uchopení problematiky neoprávněného zaměstnávání migrantů (zejména skrze zřízení speciálního meziresortního orgánu), stále zde přetrvává redukující pohled s důrazem na represivní opatření, o jehož efektivních dopadech lze, vzhledem ke zkušenostem v jiných zemích (např. Bade 2004; Castles 2004b; Düvell 2006a; Vogel, Cyrus 2008; Leerkes, Engbersen, van der Leun 2012), pochybovat.

Autorka této práce se domnívá, že cesta k omezení rozsahu fenoménu neoprávněné migrace by měla vést na jedné straně spíše skrze snahu o otevření legálních migračních možností, na straně druhé by se měla pro-aktivními opatřeními zvýhodňujícími legální zaměstnávání zaměřit na českou poptávkovou stranu (firmy a podnikatele). Závěrem je však nezbytné upozornit, že očekávat úplnou eliminaci studovaného fenoménu by bylo iluzorní, vzhledem k jeho strukturálnímu zakořenění v moderních post-fordistických ekonomikách.

5. Seznam použité literatury

Alba, R., Nee, V. (1997): Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration. *International Migration Review*, 31, č. 4, s. 826-874.

Aleksynska, M. (2010): Regular and Irregular Migration in Times of Global Economic Crisis: Perceptions and Realities. Background methodological report within the framework of the comparative project „Irregular Migration in Times of Global Economic Crisis – Perceptions and Realities in Europe, Africa, Latin-America and Asia“. Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales, Paris, 19 s.

Alt, J. (2005): Life in the World of Shadows: the Problematic of Illegal Migration. *Global Migration Perspectives*, č. 41. Global Commission on International Migration, Geneva, 19 s.

Anderson, B. (2001): Why Madam Has So Many Bathrobes: Demand for Migrant Domestic Workers in the EU. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 92, č. 1, s. 18-26.

Anderson, B., Rogaly, B. (2005): Forced Labour and Migration to the UK. Study prepared by COMPAS in collaboration with the Trade Union Congress. <http://www.compas.ox.ac.uk/fileadmin/files/Publications/Reports/Forced%20Labour%20UC%20Report.pdf>

Anderson, B., Ruhs, (2010): Guest Editorial. Researching Illegality and Labour Migration. *Population, Space and Place*, č. 16, s. 175-179.

Arango, J. (2000): Explaining Migration: A Critical View. *International Social Science Journal*, č. 165, s. 283-296.

Bade, K. J. (2004): Legal and Illegal Immigration into Europe: Experiences and Challenges. *European Review*, 12, č. 3, s. 339-375.

Baldwin-Edwards, M. (2008): Towards a Theory of Illegal Migration: Historical and Structural Components. *Third World Quarterly*, 29, č. 7, s. 1449-1459.

Baldwin-Edwards, M., Kraler, A. (2009): REGINE – Regularisations in Europe. Study on practices in the area of regularization of illegally staying third-country nationals in the Member States of the EU, Final report. International Centre for Migration Policy Development, Vienna, 153 s.

Baršová, A. (2008): Potírání neoprávněných ekonomických aktivit migrantů v Česku – právní a politický rámec. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s. 82-90.

Baršová, A., Barša, P. (2005): Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku. Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, Brno, 308 s.

- Bauman, Z. (1995): Úvahy o postmoderní době. Sociologické nakladatelství, Praha, 165 s.
- Bean, F. D., Corona, R., Tuiran, R., Woodrow-Lafield, K. A., van Hook, J. (2001): Circular, Invisible, and Ambiguous Migrants: Components of Difference in Estimates of the Number of Unauthorized Mexican Migrants in the United States. *Demography*, 38, č. 3, s. 411-422.
- Bean, F. D., Telles, E. E., Lowell, B. L. (1987): Undocumented Migration to the United States: Perceptions and Evidence. *Population Development Review*, 13, č. 4, s. 671-690.
- Bilger, V., Hofmann, M., Jandl, M. (2006): Human Smuggling as a Transnational Service Industry: Evidence from Austria. *International Migration*, 44, č. 4, s. 59-93.
- Black, R. (2003): Breaking the Convention: Researching the “Illegal” Migration of Refugees to Europe. *Antipode*, 35, č. 1, s. 34-54.
- Bloch, A., Chimienti, M. (2011): Irregular Migration in a Globalizing World. *Ethnic and Racial Studies*, 34, č. 8, s. 1271-1285.
- Brettel, C. B., Hollifield, J. F. (2000): *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. Routledge, New York, 239 s.
- Briggs, V. Jr. (1984): Methods of Analysis of Illegal Immigration into the United States. *International Migration Review*, 18, č. 3, s. 623-641.
- Broeders, D., Engbersen, G. (2007): The Fight against Illegal Migration. Identification Policies and Immigrants’ Counterstrategies. *American Behavioral Scientist*, 50, č. 12, s. 1592-1609.
- Burgers, J. (1998): In the Margin of the Welfare State: Labour Market Position and Housing Conditions of Undocumented Immigrants in Rotterdam. *Urban Studies*, 35, č. 10, s. 1855-1868.
- Castles, S. (2004a): The Factors that Make and Unmake Migration Policies. *International Migration Review*, 38, č. 3, s. 852-884.
- Castles, S. (2004b): Why Migration Policies Fail, *Ethnic and Racial Studies*, 27, č. 2, s. 205-227.
- Castles, S. (2010): Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, č. 10, s. 1565-1586.
- Castles, S., Miller, M. J. (2003): *The Age of Migration*. Palgrave Macmillan, New York, 338 s.
- Cohen, S. (2003): *No One is Illegal: Asylum and Immigration Control, Past and Present*. Trentham Books, Stoke on Trent, 270 s.
- Commission of the European Communities (2009): *Third Annual Report on the Development of a Common Policy on Illegal Immigration, Smuggling and Trafficking of*

Human Beings, External Borders, and the Return of Illegal Residents. Commission Staff Working Document. SEC (2009) 320 final, Brussels, 37 s.

Cornelius, W. A. (1982): Interviewing Undocumented Immigrants: Methodological Reflections Based on Fieldwork in Mexico and the U.S. *International Migration Review*, 16, č. 2, s. 378-411.

Cvajner, M., Sciortino, G. (2009): A Tale of Networks and Policies: Prolegomena to an Analysis of Irregular Migration Careers and Their Developmental Paths. *Population, Space and Place*, č. 16, s. 213-225.

Čermák, Z., Džurová, D. (2008): Pracovní a životní podmínky nelegálních migrantů v Česku. In: Drbohlav, D. (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů – Česko v evropském kontextu*. Karolinum, Praha, s. 130-149.

Čermáková, D., Lachmanová, L. (2008): Nelegální migrace a nelegální ekonomické aktivity migrantů z hlediska kontrolní činnosti kompetentních orgánů. In: Drbohlav, D. (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu*. Karolinum, Praha, s. 91-101.

Čermáková, D., Nekorjak, M. (2009): Ukrainian Middleman System of Labour Organization in the Czech Republic. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100, č.1, s. 33-43.

Černík, J. (2006): Of Clients and Chereps. The Organisational Structures of Ukrainian Labour Migration. In: Szczepaniková, A., Čaněk, M., Grill, J. (eds.): *Migration Processes in Central and Eastern Europe: Unpacking the Diversity*. Multikulturní centrum Praha, Praha, s. 25-29.

Černík, J., Hulíková, T., Vintř, V., Křištof, R. (2005): Pilotní výzkum prostředí obchodu s lidmi na území České republiky (prosinec 2004 – únor 2005). IOM, Praha, 122 s.

De Genova, N. P. (2002): Migrant "Illegality" and Deportability in Everyday Life. *Annual Review of Anthropology*, č. 31, s. 419-447.

de Haas, H. (2007): North African Migration Systems: Evolution, Transformations and Development Linkages. IMI Working Paper, č. 6, International Migration Institute, 44 s. <http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/imi-working-papers/WP6%20North%20African%20Migration%20Systems.pdf>

de Haas, H. (2010): The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, č. 10, s. 1587-1617.

de Tapia, S. (2003): New Patterns of Irregular Migration in Europe. Council of Europe, Strasbourg, 81 s.

Delaunay, D., Tapinos, G. (eds.)(1998): La mesure de la migration clandestine en Europe. Volume 2 : rapport des experts. Eurostat Working Papers, Series "Population et conditions sociales", 3/1998/E/No7, Eurostat, Luxembourg.

DeWind, J., Kasinitz, P. (1997): Everything Old is New Again? Processes and Theories of Immigrant Incorporation. *International Migration Review*, 31, č. 4, 1096–111.

Dorigo, G., Tobler, W. (1983): Push-Pull Migration Laws. *Annals of the Association of American Geographers*, 73, č. 1, s. 1-17.

Drbohlav, D. (2003): Immigration and the Czech Republic (with a Special Focus on the Foreign Labor Force). *International Migration Review*, 37, č. 1, s. 194-224.

Drbohlav, D. (ed.) (2008a): Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, 311 s.

Drbohlav, D. (2008b): Terminologické, konceptuální a metodické pojetí zkoumané problematiky. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s. 19-29.

Drbohlav, D., Janská, E. (2009): Illegal Economic and Transit Migration in the Czech Republic (Intensive Study of Individual Migrants' Behaviour). *Europe-Asia Studies*, 61, č. 1, s. 141-156.

Drbohlav, D., Lachmanová, L. (2008a): Irregular Economic Activities in the Czech Republic: A Delphi study about Adaptations in a Globalizing Economy. In: P. Dostál (ed.): Evolution of Geographical Systems and Risk Processes in the Global Context. Karolinum, P3K Publishers, Praha, s. 129-156.

Drbohlav, D., Lachmanová, L. (2008b): Hlavní zjištěné poznatky. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů – Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s. 277-284.

Drbohlav, D., L. Lachmanová (2008c): The Czech Republic. Country report prepared for the research project CLANDESTINO Undocumented Migration: Counting the Uncountable. Data and Trend Across Europe, 59 s.

http://irregular-migration.hwwi.net/typo3_upload/groups/31/4.Background_Information/4.4.Country_Reports/CzechRepublic_CountryReport_Clandestino_Nov09_2.pdf

Drbohlav, D., Medová, L. (2010): Czech Republic: Irregular Migration – „Old Wine in New Bottles“. In: Triandafyllidou, A. (ed.): Irregular Migration in Europe. Myths and Realities. Ashgate, Farnham, s. 71-92.

Drbohlav, D., Medová, L., Čermák, Z., Janská, E., Čermáková, D., Dzúrová, D. (2010): Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?. SLON, Praha, 207 s.

Drbohlav, D., Medová-Lachmanová, L., Janská, E., Dzúrová, D., Čermáková, D., Čermák, Z. (2009): Irregular Economic Activities of Migrants in the Czech Republic. *International Migration Papers*, č. 94, ILO, Geneva, 77 s.

Drbohlav, D., Štych, P., Dzúrová, D. (2013): Smuggled Versus Not Smuggled Across the Czech Border. *International Migration Review*, 47, č. 1, s. 207-238.

Drbohlav, D., Uherek, Z. (2007): Reflexe migračních teorií. Geografie – Sborník ČGS, 112, č. 2, s. 125–141.

Düvell, F. (2006a): The Irregular Migration Dilemma: Keeping Control, Out of Control or Regaining Control? In: Düvell, F. (ed.): *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* Palgrave Macmillan, Houndmills, s. 3-13.

Düvell, F. (2006b): Irregular Migration: a Global, Historical and Economic Perspective. In: Düvell, F. (ed.): *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* Palgrave Macmillan, Houndmills, s. 14-39.

Düvell, F. (2006c): Undocumented Migration in Europe: a Comparative Perspective. In: Düvell, F. (ed.): *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* Palgrave Macmillan, Houndmills, s. 171-196.

Düvell, F. (2008): Clandestine Migration in Europe. *Social Science Information*, 47, č. 4, s. 479-497.

Düvell, F. (2011): Paths into Irregularity: The Legal and Political Construction of Irregular Migration. *European Journal of Migration and Law*, č. 13, s. 275-295.

Düvell, F., Jordan, B. (2006): Documented and Undocumented Imigrant Workers in the UK: Changing Environments and Shifting Strategies. In: Düvell, F. (ed.): *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* Palgrave Macmillan, Houndmills, s. 48-74.

Düvell, F., Triandafyllidou, A., Vollmer, B. (2010): Ethical Issues in Irregular Migration Research in Europe. *Population, Space and Place*, 16, č. 3, s. 227-239.

Engbersen, G. (1999): The Undocumented Outsider Class. *Illegal Immigrants in Dutch Society*. In: Boje, T. P., van Steenbergen, B., Walby, S. (eds.): *European Societies: Fusion or Fission?* Routledge, London, s. 84-102.

Engbersen, G., van San, M., Leerkes, A. (2006): A Room with a View. *Irregular Immigrants in the Legal Capital of the World*. *Ethnography*, 7, č. 2, s. 209-242.

Entorf, H. (2000): Rational Migration Policy Should Tolerate Non-Zero Illegal Migration Flows: Lessons from Modelling the Market for Illegal Migration. *IZA Discussion Paper*, č. 199, 18 s.

<http://www.iza.org/en/webcontent/publications/papers/>

Espenshade, T. J. (1995): Unauthorized Immigration to the United States. *Annual Review of Sociology*, č. 21, s. 195-216.

Faist, T. (1997): The Crucial Meso-Level. In: Hammar, T, Brochmann, G., Tamas, K., Twist, T. (eds.): *International Migration Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives*. Berg Publisher, Oxford, s. 187–217.

- Fassmann, M. (2008): Charakter trhu práce na černo a situace v Česku. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů – Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s. 68-81.
- Fassmann, H., Reeger, U., Sievers, W. (eds.) (2007): Statistics and Reality. Concepts and Measurements of Migration in Europe. Amsterdam University Press, Amsterdam, 314 s.
- Fawcett, J. T. (1989): Networks, Linkages, and Migration Systems. *International Migration Review*, 23, č. 3, s. 671-680.
- Gfs Bern (2005): Sans Papiers in der Schweiz: Arbeitsmarkt, nicht Asylpolitik ist entscheidend. Schlussbericht im Auftrag des Bundesamtes für Migration. Gfs.Bern, Forschung für Politik, Kommunikation und Gesellschaft, Bern, 68 s.
- Gleeson, S., Gonzales, R. G. (2012): When Do Papers Matter? An Institutional Analysis of Undocumented Life in the United States. *International Migration*, 50, č. 4, s. 1-19.
- Grabowska-Lusińska, I., Drbohlav, D., Hárs, A. (eds.) (2011): Immigration Puzzles. Comparative Analysis of the Czech Republic, Hungary and Poland before and after Joining the EU. LAP Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, 160 s.
- Green, T., Winters, L. A. (2010): Economic Crises and Migration: Learning from the Past and the Present. *The World Economy*, 33, č. 9, s. 1053-1072.
- Grzymala-Kazłowska, A. (2005): From Ethnic Cooperation to In-Group Competition: Undocumented Polish Workers in Brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31, č. 4, s. 675–697.
- Guilmoto, Z., Sandron, F. (2001): The Internal Dynamics of Migration Networks in Developing Countries. *Population*, 13, č. 2, s. 135-164.
- Hagan, J. M. (1998): Social Networks, Gender, and Immigrant Incorporation: Resources and Constraints. *American Sociological Review*, 63, č. 1, s. 55–67.
- Hagen-Zanker, J. (2011): Why Do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature. MPRA Paper, č. 28197, 25 s. <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/28197/>
- Harris, J., Todaro, M. (1970): Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. *The American Economic Review*, č. 60, s. 126-142.
- Heckathorn, D. D. (1997): Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations. *Social Problems*, 44, č. 2, s. 174-199.
- Heckmann, F. (2004): Illegal Migration: What Can We Know and What Can We Explain? The Case of Germany. *International Migration Review*, 38, č. 3, s. 1103–1125.
- Heckmann, F. (2007): Towards a Better Understanding of Human Smuggling. IMISCOE Policy Brief, č. 5, 9 s. <http://www.imiscoe.org/publications/policybriefs/index.html>

Hofírek, O., Nekorjak, M. (2007): Neregulární práce imigrantů v České republice. Sociální práce / Sociálna práca, č. 2, s. 78–90.

Hondagneu-Sotelo, P. (1994): Gendered Transitions. Mexican Experiences of Immigration. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 258 s.

Horáková, M. (2011): Mezinárodní pracovní migrace v České republice v době pokračující hospodářské recese v roce 2010. VÚPSV, Praha, 89 s.

Horáková, M., Kux, J. (2003): Národní zpráva o neformální ekonomice v České republice. VÚPSV, Praha, 12 s.

Horáková, M., Polívka, M., Čerňanská, D., Rudolf, V. (2001): Nelegální zaměstnávání cizinců jako překážka v jejich žádoucí integraci na trhu práce. Část II – Výsledky empirického šetření na úřadech práce v České republice. VÚPSV, Praha, 28 s.

HUMA Network (2010): Mají migranti bez oprávnění k pobytu a žadatelé o azyl nárok na přístup ke zdravotní péči v EU? Srovnávací přehled 16 zemí. 24 s.

www.huma-network.org

Intermundia (2005): Výzkum obchodu s lidmi především za účelem nucené práce. Zpráva o výsledcích sociologického výzkumu. Intermundia, Havířov, 57 s.

Chiswick, B.R. (1988): Illegal Immigration and Immigration Control. Journal of Economic Perspectives, 2, č. 3, s. 101-115.

Chiuri, M. C., De Arcangelis, G., D'Uggento, D., Ferri, G. (2004): Illegal Immigration into Italy: Evidence from a Field Survey. CSEF Working paper, č. 121, CSEF, Salerno.

Jandl, M. (2007): Irregular Migration, Human Smuggling, and the Eastern Enlargement of the European Union. International Migration Review, 42, č. 2, s. 291-315.

Jandl, M. (2008): Methods for estimating stocks and flows of irregular migrants. In: Jandl, M., Vogel, D., Iglícka, K. (eds.): CLANDESTINO Report on methodological issues, s. 19-57. http://clandestino.eliamep.gr/wp-content/uploads/2009/10/clandestino_report-on-methodological-issues_final12.pdf

Jandl, M., Hollomey, C., Gendera, S., Stepien, A., Bilger, V. (2009): Migration and Irregular Work in Austria. A Case Study of the Structure and Dynamics of Irregular Foreign Employment in Europe at the Beginning of the 21st Century. Amsterdam University Press, Amsterdam, 245 s.

Jordan, B. (2006): Poles Apart: How Each EU Country Gets the Migrant Workers it Requires. In: Düvell, F. (ed.): Illegal Immigration in Europe. Beyond Control? Palgrave Macmillan, Houndmills, s. 197-208.

Jordan, B., Düvell, F. (2002): Irregular Migration: Dilemmas of Transnational Mobility. Edward Elgar, Cheltenham, 284 s.

Kaizen, J., Nonneman, W. (2007): Irregular Migration in Belgium and Organized Crime: An Overview. *International Migration*, 45, č. 2, s. 121-146.

Koser, K. (1998): Out of the Frying Pan and into the Fire: A Case Study of Illegality amongst Asylum Seekers. In: Koser, K., Lutz, H. (eds): *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, London, s. 185-198.

Koser, K. (2010): Dimensions and Dynamics of Irregular Migration. *Population, Space and Place*, 16, č. 3, s. 181–193.

Kosic, A., Triandafyllidou, A. (2004): Albanian and Polish Migration to Italy: The Micro-Processes of Policy, Implementation and Immigrant Survival Strategie. *International Migration Review*, 38, č. 4, s. 1413–1446.

Krahulík, M. (2006): Nelegální migrace a detentismus v České republice. Rigorózní práce. Univerzita Karlova v Praze, Filosofická fakulta, Ústav etnologie, 184 s.

Kraler, A., Drbohlav, D., Medová, L., Baldwin-Edwards, M. (2011): PROMINSTAT Thematic Study on Irregular Migration. Unpublished research report.

Kraler, A., Reichel, D. (2011): Measuring Irregular Migration and Population Flows - What Available Data Can Tell. *International Migration*, 49, č. 5, s. 97-128.

Kraler, A., Rogoz, M. (2011): Irregular Migration in the European Union since the Turn of the Millennium – Development, Economic Background and Discourses. CLANDESTINO Working paper, č. 10, 31 s.

<http://irregular-migration.net/>

Kritz, M., Lim, L. L., Zlotnik, H. (1992): *International Migration Systems. A Global Approach*. Clarendon Press, Oxford, 345 s.

Kroupa, A., Horáková, M., Šmolcňop, V., Nesvadbová, L., Rudolf, V., Štěpánek, I. (1997): Nelegální zaměstnávání a podnikání cizinců na českém trhu práce. VÚPSV, Praha, 53 s.

Kubát, J. (2012): Detence a její role v mezinárodní migraci cizinců v Česku. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 117 s.

Lachmanová, L. (2008): Neoprávněné ekonomické aktivity migrantů pohledem pracovníků úřadů práce a živnostenských úřadů. In: Drbohlav, D. (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu*. Karolinum, Praha, s. 122-129.

Lee, E. (1966): A Theory of Migration. *Demography*, 3, č. 1, s. 47-57.

Leerkes, A. (2009): *Illegal Residence and Public Safety in the Netherlands*. IMISCOE Dissertations, Amsterdam University Press, Amsterdam, 245 s.

Leerkes, A., Engbersen, G., van der Leun, J. (2012): Crime among Irregular Immigrants and the Influence of Internal Border Control. *Crime, Law, Social Change*, č. 58, s. 15-38.

Leerkes, A., Engbersen, G., van San, M. (2007): Shadow Places: Patterns of Spatial Concentration and Incorporation of Irregular Immigrants in the Netherlands. *Urban Studies*, 44, č. 8, s. 1491–1516.

Light, I. (2004): Immigration and Ethnic Economies in Giant Cities. *International Social Science Journal*, 56, č.181, s. 385–398.

Light, I., Gold, S. J. (2000): *Ethnic Economies*. Academic Press, San Diego, 302 s.

Maroukis, T., Iglicka, K., Gmaj, K. (2011): Irregular Migration and Informal Economy in Southern and Central-Eastern Europe: Breaking the Vicious Cycle? *International Migration*, 49, č. 5, s. 129-156.

Massey, D.S. (1990): Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 56, č. 1, s. 3-26.

Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, č. 3, s. 431–466.

Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (1998): *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millenium*. Clarendon Press, Oxford, 376 s.

Massey, D. S., Capoferro, C. (2004): Measuring Undocumented Migration. *International Migration Review*, 38, č. 3, s. 1075-1102.

Medová, L.: (2011): Vrátit se či zůstat? Aspirace neoprávněně pracujících migrantů. *Geografie*, 116, č. 4, s. 462-470.

Medová, L., Drbohlav, D. (2013): Estimating the Size of the Irregular Migrant Population in Prague - an Alternative Approach. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 104, č. 1, s. 75-89.

Migrant Rights Center (2007): *Life in the Shadows. An Exploration of Irregular Migration in Ireland*. Migrant Rights Center, Dublin, 70 s.

National Contact Point of the European Migration Network in the Czech Republic (2012): *EMN Study – Practical Measures for Reducing Irregular Migration in the Czech Republic*, 42 s.

www.emncz.eu

Nekorjak, M. (2007): Úvahy nad nerégulární migrací se zaměřením na ukrajinskou migraci v Česku. *IVRIS Working Papers*, 7, č. 1, Fakulta sociálních studií, Brno, 21 s.

Nekorjak, M. (2009): *Mezisdvěty: organizované zaměstnávání migrantů z Ukrajiny v České republice*. Disertační práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních věd, katedra sociologie, Brno, 180 s.

Neske M. (2007): *Menschenschmuggel. Deutschland als Transit- und Zielland irregulärer Migration*. Lucius & Lucius Verlag, Stuttgart, 369 s.

Overbeek, H. (2002): *Globalisation and Governance: Contradictions of Neo-Liberal Migration Management*. HWWA Discussion Paper, č. 174, Hamburg, 19 s.

Palidda, S. (2005): *Migration Between Prohibitionism and the Perpetuation of Illegal Labour*. *History and Anthropology*, 16, č. 1, s. 63-73.

Passel, J. S., Cohn, D. (2008): *Trends in Unauthorized Immigration: Undocumented Inflow Now Trails Legal Inflow*. Pew Hispanic Centre, Washington, 17 s.

Pastore, F., Monzini, P., Sciortino, G. (2006): *Schengen's Soft Underbelly? Irregular Migration and Human Smuggling across Land and Sea Borders to Italy*. *International Migration*, 44, č. 4, s. 94–118.

Pechová, E. (2007): *Migrace z Vietnamu do České republiky v kontextu problematiky obchodu s lidmi a vykořisťováním*. La Strada, o.p.s., Praha, 64 s.

Pena, A. A. (2009): *Locational Choices of the Legal and Illegal: The Case of Mexican Agricultural Workers in the U.S.* *International Migration Review*, 43, č. 4, s. 850–880.

Petras, E. M. (1981): *The Global Labor Market in the Modern World-Economy*. In: Kritz, M. M., Keely, C. B., Tomasi, S. M. (eds.): *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*. Center for Migration Studies, Staten Island, N.Y., s. 44-63.

Piore, M. J. (1979): *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge University Press, Cambridge, 229 s.

Portes, A. (1978): *Toward a Structural Analysis of Illegal (Undocumented) Immigration*. *International Migration Review*, 12, č. 4, s. 469-484.

Portes, A. (1998): *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*. *Annual Review of Sociology*, 24, č. 1, s. 1–24.

Portes, A., Böröcz, J. (1989): *Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation*. *International Migration Review*, 28, č. 4, 606–630.

Portes, A., Guarnizo, L. E., Landolt, P. (1999): *The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field*. *Ethnic and Racial Studies*, 22, č. 2, 217-237.

Portes, A., Sassen-Koob, S. (1987): *Making it Underground – Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies*. *American Journal of Sociology*, 93, č. 1, s. 30-61.

Portes, A., Walton, J. (1981): *Labor, Class, and the International System*. Academic Press, New York, 230 s.

- Portes, A., Zhou, M. (1993): The New Second Generation: Segmented Assimilation and its Variants Among Post 1965 Immigrant Youth. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, č. 530, s. 74–98.
- Poulain, M., Perrin, N., Singleton, A. (eds.) (2006): *THESIM: Towards Harmonised European Statistics on International Migration*. Presses universitaires de Louvain, Louvain-la-Neuve, 744 s.
- Psimmenos, I., Kassimati, K. (2006): Albanian and Polish Undocumented Workers' Life-stories: Migration Paths, Tactics and Identities in Greece. In: Düvell, F. (ed.): *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* Palgrave Macmillan, Houndmills, s. 138-167.
- Rákoczyová, M., Trbola, R. (eds.) (2010): *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. SLON, Praha, 310 s.
- Reyneri, E. (2003): *Illegal Immigration and the Underground Economy*. National Europe Centre Paper, č. 66, 21 s.
- Rivera-Batiz, F. L. (1999): Undocumented Workers in the Labor Market: An Analysis of the Earnings of Legal and Illegal Mexican Immigrants in the United States. *Journal of Population Economics*, 12, č. 1, s. 91-116.
- Rozumková, P., Rozumek, M. (2008): Nelegální ekonomické aktivity žadatelů o azyl. In: Drbohlav, D. (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu*. Karolinum, Praha, s. 183-192.
- Ruhs, M., Anderson, B. (2010): Semi-Compliance and Illegality in Migrant Labour Markets: An Analysis of Migrants, Employers and the State in the UK. *Population, Space and Place*, č. 16, s. 195-211.
- Salt, J. (2000): Trafficking and Human Smuggling: A European Perspective. *International Migration*, 33, č. 3, s. 31–55.
- Salt, J., Stein, J. (1997): Migration as a Business: The Case of Trafficking. *International Migration*, 35, č. 4, s. 467–494.
- Samers, M. (2004a): An Emerging Geopolitice of „Illegal“ Immigration in the European Union. *European Journal of Migration and Law*, č. 6, s. 27-45.
- Samers, M. (2004b): The “Underground Economy”, Immigration and Economic Development in the European Union: An Agnostic-Skeptic Perspective. *International Journal of Economic Development*, 6, č. 3, s. 199-272.
- Sassen, S. (1988): *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge University Press, New York, 224 s.
- Sassen, S. (1991): *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, Princeton, 412 s.

Sciortino, G. (2004): *Between Phantoms and Necessary Evils. Some Critical Points in the Study of Irregular Migrations to Western Europe*. IMIS-Beiträge, č. 24, s. 17–43.

Scheinost, M. (1995): *Nelegální migrace a převaděčství jako jedna z aktivit organizovaného zločinu*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha.

Schneider, F, Enste, D. (1999): *Shadow Economies around the World: Size, Causes, and Consequences*. IMF Working Paper, WP/00/26, 56 s.
www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0026.pdf.

Siméant, J. (1998): *La cause des sans-papiers*. Presses de Sciences Politiques, Paris, 512 s.

Sjaastad, L. A. (1962): *The Costs and Returns of Human Migration*. *Journal of Political Economy*, č. 705, s. 80-93.

Stark, O. (1991): *The Migration of Labor*. Basil Blackwell, Cambridge, 407 s.

Stark, O., Levhari, D. (1982): *On Migration and Risk in LDCs*. *Economic Development and Cultural Change*, č. 31, s. 191-196.

Stark, O., Taylor, J. E. (1989): *Relative Deprivation and International Migration*. *Demography*, 26, č. 1, s. 1-14.

Tapinos, G. (1999): *Clandestine Immigration: Economic and Political Issues*. In: OECD/SOPEMI. *Trends in International Migration*. OECD Publications, Paris, s. 229–251.

Taylor, J. E. (1987): *Undocumented Mexico-U.S. Migration and the Returns to Households in Rural Mexico*. *American Journal of Agricultural Economics*, č. 69, s. 616-638.

Todaro, M. P. (1969): *A model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed countries*. *American Economic Review*, č. 59, s. 138-148.

Todaro, M. P., Maruszko, L. (1987): *Illegal Migration and US Immigration Reform: A Conceptual Framework*. *Population and Development Review*, 13, č. 1, s. 101-114.

Triandafyllidou, A. (2010): *Irregular Migration in Europe in the Early 21st Century*. In: Triandafyllidou, A. (ed.): *Irregular Migration in Europe. Myths and Realities*. Ashgate, Farnham, Burlington, s. 1-21.

Triandafyllidou, A. (ed.) (2010b): *Irregular Migration in Europe. Myths and Realities*. Ashgate, Farnham, Burlington, 304 s.

Triandafyllidou, A., Kotic, A. (2006): *Polish and Albanian Workers in Italy: Between Legality and Undocumented Status*. In: Düvell, F. (ed.): *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* Palgrave Macmillan, Houndmills, s.106-137.

van den Anker, C. (2008): Cosmopolitanism and Trafficking in Human Beings for Forced Labour. In: Letherby, G., Williams, K., Birch, P., Cain, M. (eds.): *Sex as Crime?* Willan, Cullompton, s. 137-155.

van der Leun, J., Kloosterman, R. (2006): Going Underground: Immigration Policy Changes and Shift in Modes of Provision of Undocumented Immigrants in the Netherlands. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 97, č. 1, s. 59–68.

van Hear, N. (2010): Theories of Migration and Social Change. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, č. 10, s. 1531-1536.

van Liempt, I. (2007): Navigating Borders, Inside Perspectives on the Process of Human Smuggling into the Netherlands. IMISCOE Dissertation. Amsterdam University Press, Amsterdam, 215 s.

van Meeteren, M., Engbersen, G., van San, M. (2009): Striving for a Better Position: Aspirations and the Role of Cultural, Economic, and Social Capital for Irregular Migrants in Belgium. *International Migration Review*, 43, č. 4, s. 881–907.

van Nieuwenhuyze, I. (2009): Getting by in Europe's Urban Labour Markets. Senegambian Migrants' Strategies for Survival, Documentation and Mobility. IMISCOE Dissertation. Amsterdam University Press, Amsterdam, 235 s.

van Wijk, J. (2010): Luanda – Holanda: Irregular Migration from Angola to the Netherlands. *International Migration*, 48, č. 2, s. 1-30.

Vasta, E. (2004): Informal Employment and Immigrant Networks: A Review Paper. COMPAS Working Paper, č. 2, University of Oxford, Oxford, s. 26.

Vasta, E. (2011): Immigrants and the Paper Market: Borrowing, Renting and Buying Identities. *Ethnic and Racial Studies*, 34, č. 2, s. 187-206.

Vertovec, S. (1999): Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22, č. 2, s. 447-462.

Vogel, D., Cyrus, N. (2008): Irregular Migration in Europe – Doubts about the Effectiveness of Control Strategies. *Focus Migration Policy Brief*, č. 9, HWVI, Hamburg, 9 s.

Vogel, D., Kovacheva, V., Prescott, H. (2011): The Size of the Irregular Migrant Population in the European Union – Counting the Uncountable? *International Migration*, 49, č. 5, s. 78-96.

Vollmer, B. A. (2011): Policy Discourses on Irregular Migration in the EU – “Number Games” and “Political Games”. *European Journal of Migration and Law*, č. 13, s. 317-339.

Wallerstein, I. (1974): *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century (Studies in Social Discontinuity)*. Academic Press, New York, 410 s.

Williams, C., Windebank, J. (1998): *Informal Employment in Advanced Economies. Implications for Work and Welfare*. Routledge, London, 222 s.

Wilpert, C. (1998): Migration and Informal Work in the New Berlin: New Forms of Work or New Sources of Labour. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24, č. 2, s. 269-294.

Wood, C. H. (1982): Equilibrium and Historical-Structural Perspectives on Migration. *International Migration Review* , 16, č. 2, s. 298-319.

Wright, K., Black, R. (2011): International Migration and the Downturn: Assessing the Impacts of the Global Financial Downturn on Migration, Poverty and Human Well-Being. *Journal of International Development*, č. 23, s. 555-564.

Zelinsky, W. (1971): The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*, 61, č. 2, s. 219-249.

6. Seznam publikovaných textů s prohlášením spoluautorů

Čermáková, D., Lachmanová, L. (2008): Nelegální migrace a nelegální ekonomické aktivity migrantů z hlediska kontrolní činnosti kompetentních orgánů. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s. 91-101.

Prohlašuji, že podíl L. Medové (Lachmanové) na této kapitole činí 60%.

Mgr. Dita Čermáková, Ph.D.:

Drbohlav, D., Lachmanová, L. (2008a): Irregular Economic Activities in the Czech Republic: A Delphi Study about Adaptations in a Globalizing Economy. In: Dostál, P. (ed.): Evolution of Geographical Systems and Risk Processes in the Global Context. Karolinum, P3K Publishers, Praha, s. 129-156.

Prohlašuji, že podíl L. Medové (Lachmanové) na této kapitole činí 50 %.

Doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.:

Lachmanová, L. (2008): Neoprávněné ekonomické aktivity migrantů pohledem pracovníků úřadů práce a živnostenských úřadů. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Karolinum, Praha, s. 122-129.

Drbohlav, D., Medová, L.(2010): Czech Republic: Irregular Migration – “Old Wine in New Bottles”. In: Triandafyllidou, A. (ed.): Irregular Migration in Europe. Myths and Realities. Ashgate, Farnham, s. 71-92.

Prohlašuji, že podíl L. Medové (Lachmanové) na této kapitole činí 50 %.

Doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.:

Medová, L.: (2011): Vrátit se či zůstat? Aspirace neoprávněně pracujících migrantů. Geografie, 116, č. 4, s. 462-470.

Medová, L., Drbohlav, D. (2013): Estimating the Size of the Irregular Migrant Population in Prague - an Alternative Approach. Tijdschrift voor economische en sociale geografie, 104, č. 1, s. 75-89.

Prohlašuji, že podíl L. Medové na této kapitole činí 50 %.

Doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.:

7. Soubor publikovaných textů